

L. NAGY ZSUZSA

A liberális polgári ellenzék pártjai és szervezetei (1919–1944)

A pártviszonyokról általában

Az ellenforradalmi rendszer politikai berendezkedésének néhány jellemző vonása az egész korszakban érvényesült és kihatott a különböző pártokra, azok egymáshoz való viszonyára. Ilyen alapvető jellegzetesség az, hogy az 1918 őszen alakult, a Tanácsköztársaság idején kormányzó Kommunista Pártot az államhatalom megfosztotta a legális szervezkedés és a parlamentáris szereplés lehetőségétől. Ez a pártviszonyokat eleve eltorzította, a politikai polarizálódást jelentős mértékben befolyásolta. E tényből nemcsak az következett, hogy a kommunizmus politikai képviselője „törvényellenessé”, illegálissá vált, hanem, hogy a parlamentáris pártok „értékskálája” is lényegesen eltolódott. Míg a Duna-medence más országaiban csak a 20-as évek közepe táján, vagy csak a náci német megszállás következtében szorultak illegálitásba a kommunista pártok, Magyarországon ez már 1919 augusztusában bekövetkezett.

A Szociáldemokrata Párt, több évtizedes fennállása után, éppen az ellenforradalom viszonyai között — nemzetközi tényezők hatására, nem csekély belpolitikai harcok után — került be a parlamentbe, de nyilvánvaló, hogy a Kommunista Párt kényszerű illegálitása nagy mértékben erősítette a Szociáldemokrata Párt pozícióját. Így az egyetlen legális munkáspárt egyben a legbaloldalibb legális parlamentáris párttá vált, új jelleget adva általában véve a pártviszonyoknak és a parlamentnek is. A hatalmi viszonyokból következően s a forradalmak után azonban Magyarországon a Szociáldemokrata Párt, ha be is hozhatta azt a „lemaradását”, amely nyugati vagy a szomszédos országokbeli társaival szemben azt megelőzően jellemezte, azokhoz hasonlóan kormánykoalícióban vagy kormányzásban résztvevő párttá nem válhatott.

A szélsőjobboldal, mint új típusú konzervativizmus, önálló pártpolitikai tényezőként az ellenforradalom idején szerveződött meg. A szélsőjobboldal, mint politikai irányzat, nem elégedett meg a kezdetben neki szánt szereppel, hogy ti. alárendelődjék — pártkereteket tekintve is — a hagyományosan konzervatív erőknek. A fajvédők önállósulása a 20-as években már ezt fejezte ki, noha még részben a hagyományos konzervatív vonal nyomására következett be, a 30-as években azonban már eredendően önálló pártokban tömörült a náci mintájú, nyilas-nemzetiszocialista irányzat.

A szélsőjobboldali pártok legális működése és ugyanakkor a Kommunista Párt illegálitása bizonyos munkás-, kispolgári rétegek szociális, politikai elégedetlenségének és radikális törekvéseinek — hogy tűzéségi kifejezéssel éljek — gellert adott. A szélsőjobboldal politikai önállósulása, sőt már ennek lehetősége is, állandósítja a szélsőjobboldali pártok kormányra kerülésének veszélyét illetve az attól való félelmet. Ez fékezi a többi ellenzéki, de nem szélsőjobboldali

párt ellenzékiességét, s együtt a proletárdiktatúra időszakából levont tanulsággal a radikális módszerektől való idegenkedését is erősíti.

A szélsőjobboldal, amint önálló párttá szerveződik, ellenzéki pozícióba kényszerül az ellenforradalom egész fennállása alatt. Ez pedig kihat mind a kormányzó pártra és annak politikájára, mind a többi párt magatartására és a kormányzó párthoz való viszonyára.

A kispolgári demokráciának, a kispolgári rétegeknek olyan falusi pártja, mint amilyen a Kisgazdapárt volt, az ellenforradalom viszonyai között nem jutott hasonló szerephez, mint a csehszlovák, jugoszláv vagy bulgár paraszt- illetve kisgazdapártok. A rendszer konszolidálódása során tíz évre meg is szűnt létezni és újjáalakulása után már nem válhatott kormányzati tényezővé, noha a 30-as, 40-es években kiemelkedően fontos politikai szerepet játszott, a városi polgári-értelmiségi rétegekre is erős vonzerőt gyakorolt.

Az ellenforradalmi rendszer parlamentáris pártjainak egészét, a politikai erők polarizálódását tekintve szinte lehetetlen olyan mércét találnunk, amely a pártok és a mögöttük álló társadalmi rétegek új elrendeződését általánosságban véve magyarázná, indokolná. Akárcsak a dualizmus évtizedeiben, a politikai pártok most is heterogén társadalmi rétegeket, osztályokat tömörítenek. A nagytőke a kormánypárt mögött áll, de ugyanakkor bizonyos vonatkozásban támogatja a legitimista és a liberális ellenzéket is; a nagybirtok a kormánypárt támasza, de a Keresztény Községi Pártban, az agráriusok mögött vagy a legitimistáknál is ott van; a városi kispolgárság nemcsak a kormánypárti szavazókat, a Wolff-féle Keresztény Községi Párt tagjait, de a szélsőjobboldal és a liberális pártok híveit is adja.

Elvesztette érvényét az a korábbi, többé-kevésbé általánosnak mondható választóvonal, amely 1918-ig 67-es vagy közjogi ellenzéki-függetlenségi alapon tagolta a pártokat. Az olyan típusú, a politikai élet felszínén éveken át nagy intenzitással, később már lappangva létező ellentétek, mint legitimizmus — szabad királyválasztás, mivel a valóságos ellentéteknek csak másod-, harmadrendű vetületét tükrözték, nem válhattak a politikai erőket polarizáló tényezőkké. Nem lehetett ilyenné a konzervativizmus — liberalizmus ellentéte sem, amely az angol parlamentarizmus váltógazdaságának sémáját követte volna, hiszen művi úton, társadalmi-politikai alapok nélkül s éppen a két forradalom után, ilyen parlamentáris váltógazdaságot „importálni” — az ellenforradalmi rendszer alapvető érdekei ellen szólt volna. A „forradalmak utáni” állapot Magyarországon többek között a liberalizmus „kompromittálódását” és így az ellenforradalom viszonyai között azt is jelentette, hogy széles társadalmi rétegekre ható vonzereje nem volt.

Az ellenforradalmi rendszer parlamentáris pártjainak volt egy olyan általános érvényű jellemzője, amely nemcsak a rendszeren belüli összetartozásukat világítja meg, hanem egyben a közöttük levő politikai természetű különbséget is, ugyanakkor alkalmas arra is, hogy a pártokat bizonyos kategóriákba sorozza.

A rendszer parlamentáris pártjai valamennyien, beleértve a Szociáldemokrata Pártot és a liberális polgári ellenzék pártjait is, a restauráció alapján álltak, vagyis a tőkés-polgári rendszert, annak adott formáját fogadták el a Tanácsköztársasággal, a proletárdiktatúrával szemben. Ez az általános alapelv azonban az egyes pártoknál — méginkább széles tagságuknál — nemcsak elvileg, de a gyakorlati politikában is lényeges különbségeket mutatva érvényesült. A restaurációhoz és a forradalmakhoz való viszony ugyanis mindenképp azt fejezte ki, hogy a különböző politikai irányzatok ill. pártok milyen módszerekkel kívánják

elhárítani egy újabb forradalom lehetőségét, milyen módszerekkel kívánják fenntartani a tőkés-polgári rendet. Ez az a fő kérdés, amely a hatalom birtokosai közötti ellentéteket meghatározza, amely a velük szemben álló ellenzék tevékenységét irányítja.

A *legális* politikai pártok válasza alapján véve három irányzatot mutat: 1.) hagyományos konzervatív, részben konzervatív-liberális (a mindenkori kormánypárt, a Keresztény Gazdasági Párt, a keresztény ellenzék), amely a tradicionális gazdasági-társadalmi-politikai viszonyokat kívánja visszaállítani és fenntartani, ennek érdekében kész diktatórikus módszerek alkalmazására és egyben a dualizmushoz mérten bizonyos reformokra is, elvi ellensége — a forradalmak tapasztalatai után — a tömegek politikai mozgatásának; 2.) a szélsőjobboldal, az ultrák irányzata (a 20-as években a Fajvédő Párt, később a náci minta alapján szerveződő nyilas-nemzetiszocialista pártok), amely a totális állam és a totális párt alapján diktatórikus módszerekkel kívánja helyettesíteni a parlamentarizmus, a liberalizmus csökevényeit; 3.) az a távolról sem egységes irányzat, amely a tőkés-polgári viszonyokat egy esetleges proletárdiktatúrával, de a szélsőjobboldal programjával, a náci példa követésével szemben is úgy akarja megvédeni, hogy egyben liberális, demokratikus irányban át is alakítsa. A Szociáldemokrata Párt, a liberális polgári pártok, a Kisgazdapárt stb. bármily sok vonatkozásban különböznek is egymástól, ebben az összefüggésben egy kategóriába sorolódnak.

A kormányzati módszereken túlmenő, a társadalom egész rendjét érintő forradalmi változást csak az illegális Kommunista Párt követelt.

Az ellenforradalmi rendszer parlamentáris pártjai tulajdonképpen laza, klubszerű alakulatok, semmiképpen sem szigorúan szervezett, adminisztrált, tömegtagságra támaszkodó pártok voltak. Ez épp úgy jellemzi a kormánypártot, mint a liberális polgári ellenzék pártjait. Kivétel e tekintetben a Szociáldemokrata Párt, mint a munkásosztály legális szervezett tömegpártja. A szélsőjobboldali, fasiszta irányzat kezdettől arra törekedett, hogy a maga pártjait hasonlóan jól szervezett, tömegpártokká fejlessze ki.¹

A liberális pártok és szövetségeik

Azon pártok sorából, amelyek a tőkés-polgári rendszer fenntartását, ugyanakkor az ellenforradalmi rendszer liberalizálását ill. demokratizálását kívánták, a városi kispolgári-polgári rétegek pártjainak helyét az ellenforradalmi rendszerben mindenekelőtt az ellenforradalom hatalomrakerülésének körülményei, azok nemzetközi feltételei határozták meg. Ebből következett, hogy a polgári liberális és demokratikus irányzat megőrizte legalitását és mindvégig politikai tényező maradt, függetlenül erejétől és hatékonyságától. De az ellenforradalom hatalomrajutásának körülményeiből következett az is, hogy a polgári progresszió radikális, demokrata szárnya és vezérkara csaknem teljes egészében emigrációba kényszerült, vagyis kikapcsolódott a hazai politikai életből. Ez olyan veszteség és csapás volt, amelyet ez az irányzat többé nem tudott kiheverni. A polgári radi-

¹ A politikai pártokról az első összefoglalást *Pándi Ilona: Osztályok és pártok a Bethlen-konzolidáció időszakában*. Bp. 1966 c. munkája adja. A liberális pártok jellegére, társadalmi bázisára és kapcsolataira vonatkozó forrásanyag rendkívül szétszórt, irodalma alig van, s a kutatás a jövőben még sok új részletet hozhat felszínre.

kalizmus, polgári demokrácia polgári bázisa Magyarországon 1918 előtt is szűk volt, a forradalmak után méginkább megfogyatkozott. Az új viszonyok között szükségszerű fejlemény, hogy a polgári ellenzéki csoportok között a liberális irányzat az, amely előtérbe kerül és a radikális, következetesen demokratikus irányzattal szemben megerősödik. A két magyar forradalom békés és történeti összeforrottsága azzal a tanulsággal és következménnyel is jár a polgári rétegekre, hogy el- és visszariadnak magának a polgári demokrácia teljes programjának valamint a megvalósításához szükséges radikális eszközöknek a vállalásától.²

Ha a Függetlenségi és 48-as Pártot Károlyi egykori jobboldali ellenzéke, 1919 augusztusában újjászervezheti, a Polgári Radikális Pártot, Jászi Oszkár pártját többé nem lehetett életre kelteni. S ebben nemcsak a kényszerű emigráció, az ellenforradalmi terror és propaganda nyomasztó és riasztó hatása érvényesült, hanem az is, hogy a Polgári Radikális Párt 1918 előtt sem volt széles polgári rétegek pártja, hanem elsősorban a progresszív értelmiség gyülekező helye. 1919 őszétől ennek a politikai irányzatnak nem volt többé olyan társadalmi bázisa, amely pártot hozhatott volna létre.

Az a felfogásában, programjában demokratikus vagy akár radikális, esetenként szocialista elveket is magáénak valló polgári ellenzék, amely az ellenforradalmi rendszer idején Vázsonyitól Rassayn és Nagy Vincén át a radikális értelmiségi csoportokig (Csécsi, Supka stb.) ivelt, alapjában véve liberális volt abban az értelemben, hogy radikális módszereket és eszközöket nem kívánt alkalmazni céljai megvalósításához, hogy a polgári demokrácia, a polgári parlamentarizmus ideálját parlamenti úton, fokozatos reformok révén óhajtotta realizálni.

A liberális polgári pártokat általánosságban véve jellemezte az is, hogy hívei, támogatói politikai meggyőződésüket és részben hagyományt követve választódtak ki. A liberális polgári ellenzék oldalán senkit sem kecsegtetett sem a hatalom, sem a társadalmi befolyás, sem a közéleti karrier.

A liberális ellenzék pártjai csak részben öröklődtek át a múltból, részben magából az ellenforradalmi rendszerből nőttek ki. Ebből is következően, ha a program, a célkitűzés terén általánosságban és egészében azonos úton jártak is, az egyes pártok között nem csekély különbség figyelhető meg.

A liberális ellenzéken belül a történeti folyamatosságot leginkább a *Demokrata Párt* képviselte, amely 1894-ben Budapesten a Terézvárosban községi pártként alakult Vázsonyi Vilmos ügyvéd kezdeményezésére. E párt a maga idején egészen új jelenség volt, mert a városi kispolgári, polgári rétegek politikai megszervezését tűzte ki célul, mert az országos pártoktól bizonyos fokig elkülönülve, elsőként lépett fel községi programmal. Amikor 1900-ban országos párttá alakult, Radikális Demokrata Pártnak nevezték, de a radikális jelző gyorsan lekopott. A Demokrata Párt ténylegesen nem kívánt radikális változásokat a forradalom előtt sem, s liberalizmusát, mely mindenekelőtt a módszereket illetve, a forradalmak csak megerősítették.³

² L. Nagy Zsuzsa: Politikai erők, politikai harcok Budapesten a századfordulótól a második világháború végéig. Tanulmányok Budapest múltjából XX. Bp. 1974. 69. s. köv.

³ A Demokrata Párt mintáját jórészt a Kronevetter vezette bécsi demokrata párt szolgáltatta. Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai I—II. Bp. 1927. I. 132, 313, 475—476, 560, II. 131—133, 140, stb. Ld. Vázsonyi Vilmosné: Az én uram. Bp. é. n. 48, 80, 160—161. A községi programra: Vázsonyi I. 133—138, 147—157. Források Budapest múltjából II. Források Budapest történetéhez 1873—1919. Szerk. H. Kohut Mária. Bp. 1971. 52—57. OL BM res. 1933—7. tét. sz. n. E jelzet alatt található a Belügyminisztérium 1930—1933-ban készített összeállítása, amely a legális poli-

A Demokrata Párt a politikai jogok kiterjesztéséért, a polgári átalakulás demokratikus irányú kifejtéséért küzdve egyik szellemi-gyakorlati előkészítője lett a polgári demokratikus forradalomnak, noha azt a párt egésze a maga teljességében már nem támogatta. Vázsonyi, a párt vezére, emigrált, a tagság zöme a Nemzeti Tanács mögé állt, de szerepe a polgári radikálisokkal és Károlyi híveivel szemben minimálisra csökkent. A Tanácsköztársaság idején a Demokrata Pártot is betiltották.⁴

A párt újjászervezése 1919 augusztusában két vonalon indult meg. A Bárczy-Ugron csoport mérsékeltebb, Nemzeti Szabadelvű Párt formában, míg Pakots és társai a hagyományos módon próbálták újjárendezni soraikat. A két csoport 1919 októberében Vázsonyi Vilmos vezetése alatt egyesült és a Nemzeti Demokrata Párt nevet vette fel.⁵ A nemzeti jelző az ellenforradalmi rendszer viszonyaihoz való alkalmazkodást jelezte, s bizonyos mértékig a párt vezérkarában résztvevők (Ugron köre) felfogásának tett engedmény volt, de nem jelentette, hogy a párt „nemzeti” párttá lett volna.

A 20-as évek közepéig a Demokrata Párt volt a liberális ellenzék legstabilabb, legszervezettebb, legnépesebb pártja. Vázsonyi váratlan halála s az egyidejűleg végbement általános belpolitikai változások (a rendszer stabilizálódása, a kölcsön-ügylet, a frankhamisításhoz fűzött ellenzéki remények meghiusulása stb.) súlyos válságba juttatták a pártot, amely ezt követően többé nem tudta visszaszerezni régi befolyását és erejét.⁶

Vázsonyi halálát követően, 1926-ban, a Demokrata Párt átmenetileg egyesült Rassay pártjával, Rassay vezetése alatt. A Független Nemzeti Demokrata Párt vagy Egyesült Balpárt (ezt az elnevezést Rassay jobban kedvelte, mert kevésbé emlékeztetett a Demokrata Pártra) azonban nem oldotta meg a személyi és politikai ellentéteket, a demokraták nagy része nem fogadta el Rassayt s az ő politikai vonalát. 1928-ban az egységes liberális párt felbomlott, Rassayék és a demokraták önállósultak, de a Demokrata Párt régi egysége már nem állt helyre. A demokraták egy része végleg Rassayhoz csatlakozott, más része Vázsonyi János vezetésével tömörült a „hagyományok” továbbéltetésének jelszavával, míg a harmadik csoport Fábián Béla vezetésével 1931-ben megszervezte a Független Nemzeti Demokrata Pártot. Mindez a községi politikában résztvevő demokrata frakciót nem érintette és nem is érinthette: ott lévén a legbefolyásosabb, nem veszélyeztette helyzetét pártszakadással. A községi demokraták vezetése mindvégig Bródy Ernő kezében volt.⁷

titikai pártok és szervezetek adatait tartalmazza, beleértve a pártprogramokat is. Ezeket kiegészítik azok a megjegyzések vagy utasítások, hogy a belügyi szerveknek milyen magatartást kell tanúsítaniuk az egyes pártokkal kapcsolatban.

⁴ Vázsonyi II. 240—241. Források Budapest múltjából II. A forradalmak fővárosa 1918—1919 c. fejezet. *Harrer Ferenc*: Egy magyar polgár élete I. Bp. 1968. 9—10. fejelet. *Mérei Gyula*: A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Bp. 1969.

⁵ Vázsonyi I. 29, II. 261, 271. *Az Újság*, 1919. okt. 12. Megalakult a nemzeti demokrata polgárpárt. Dec. 25. Séta a pártkörökben. — A korabeli sajtó eléggé szabadon használta és írta a pártok neveit.

⁶ A Demokrata Párt már 1920-ban bekerült a parlamentbe és a főváros törvényhatósági bizottságába is. *Az Est*, 1920. jan. 25. Négyezer választó szavaz a fővárosban. Jan. 28. Többségre jutott a Keresztény nemzeti egyesülés. *Főv. Lvt. közgy.* jkv. 1920. júl. 28.

⁷ *Újság*, 1926. jún. 3. Vázsonyi politikai végrendeletében Rassayt jelölte meg utódjául. Júl. 14. Pénteken alakul meg az egységes ellenzéki demokrata párt Bárczy elnökletével. Júl. 23. Rassay Károlyt választotta elnökévé a Független Nemzeti Demokrata Párt. — A demokraták élé-

Az 1938-tól érvénybe lépett s egymást követő faji törvények végrehajtása illetve az 1938-as kényszerű, második emigrációs hullám szervezetenként és gyakorlatilag megbénította, minimálisra korlátozta a Demokrata Párt tevékenységét. (Az 1938-as emigrációs hullám a Kossuth-pártot érinti még, Rassay pártját szinte egyáltalán nem.) Az 1939-es választásokon önállóan már nem indulnak; Vázsonyi János, tiltakozásul a faji megkülönböztetések ellen, szinte teljes passzívításba vonul, Fábriánék, Bródyék Rassay mögé sorakoznak.⁸

A Demokrata Párt lényegében véve 1919—1944 között is azt a programot képviselte, amit a századfordulón megfogalmazott (általános, egyenlő, titkos választójog; egyesülési és sajtószabadság, esküdszék, az állam és egyház teljes szétválasztása, ingyenes népoktatás, a hitbizományok eltörlése, a fogyasztási adó megszüntetése, a kartellek szigorú ellenőrzése, a kisipar és főleg a kiskereskedelem állami támogatása, munkásvédelmi törvények, nyolc órás munkaidő, a nagytőke állami támogatásának megszüntetése stb.). Ha e program gazdasági vonatkozásainak korszerűtlensége egyes pontokon kitűnt is, politikai követeléseinek időszerűségét a korszak egésze csak fokozta, mivel a politikai szabadságjogokra, polgári jogegyenlőségre vonatkoztak.⁹

Az ami a Demokrata Pártot tagságában, társadalmi bázisában oly stabillá tette, egyben elvágta a lehetőségét annak, hogy a párt megújítsa magát, kiszélesítse támogatóinak körét. A Demokrata Párt a nagytőkés, arisztokrata vezetés ellen a városi kispolgári rétegek védelmezőjeként lépett fel a századfordulón,¹⁰ s az maradt 1944-ig. Vidéki kísérletei s egy-két, az ellenforradalom idején is megmaradt vidéki bázisa (Pest környéki települések, Miskolc stb.) ellenére a Demokrata Párt fővárosi párt volt, mert ott élt legnagyobb tömegben a kispolgárság.¹¹ Vázsonyi úgy vélte, ahogy falun óvni kell a kisbirtokost, úgy kell óvni „a város parasztját, a városi kispolgárt”.¹²

A polgárság ismert összetételéből következően Vázsonyiék bázisa Budapesten is főként a polgárság zsidó rétegeiből jött. A dualizmushoz mérten e rétegek sajátos érdekeinek védelme és képvisellete tartalmilag változott ugyan, de aktua-

gedetlenségének első jelére ld.: Újság, 1927. márc. 12. Pakots József és Gál Jenő doktor megalakították a magyar demokrata pártot. (Ez egy évig élt, Pakotsék végül Rassayhoz csatlakoztak.) — A Rassay-Demokrata párti egyesülés felbomlására: Újság, 1928. okt. 28. Felbomlott a független pártra: OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n.

⁸ Újság, 1939. ápr. 7. Kb. 150 000 zsidó vallású magyar állampolgár veszítette el szavazati jogát az 1939: IV. tc. értelmében. Ápr. 15. Készülődés a közelgő választásokra. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1942. jan. 30. (A faji törvények alapján kizárták a közgyűlésből Bródy Ernőt, Fábrián Bélát, Orova Zsigmondot, Vitéz Aladárt, Vörösváry Miklóst és másokat.) Vázsonyi visszavonulására: Újság, 1939. máj. 9. Teljes erővel folyik az országban a választási agitáció.

⁹ Ld. a 3. sz. jegyzetet valamint *Mérei Gyula*: A magyar polgári pártok programjai. Bp. 1971. 274—288. Az aktuális napi programot minden párt esetében az országos és fővárosi választások előtti sajtóból ill. a parlamenti költségvetési és indennitási viták alapján lehet rekonstruálni.

¹⁰ *Dolmányos István*: A magyar parlamenti ellenzék történetéből 1901—1904. Bp. 1963. 128. Források Budapest múltjából II. és III. Források Budapest történetéhez 1919—1945. Szerk. Szekeres József. Bp. 1972 vonatkozó részei.

¹¹ A statisztikai adatok szerint a kispolgárság aránya Budapesten meghaladta az ipari munkásságét: *Ránki György*: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején. Történelmi Szemle, 1962. 3—4. sz. 264—268.

¹² *Balkányi Kálmán*: Arcok, harcok, kudarcok. H. é. n. 57.

lítása csak növekedett. Mindebből következően Budapestnek is jórészt meghatározott része, Pest, azon belül főleg a régi V., VI., VII. és részben VIII. kerületek azok, ahol a Demokrata Párt megveti a lábát a század elején s amelyek a későbbiekben is bázisát alkotják. A főváros lakosságának mintegy 20⁰/₀-át kitevő zsidó származású népesség legnagyobb arányban ezekben a kerületekben él.¹³

A politikai karaktert azonban elsősorban az magyarázza, hogy a Demokrata Párt társadalmi bázisát, szavazóit főleg a kiskereskedők, valamint a kisiparosok, illetve az ún. szabadfogalkozású értelmiségiek adják. Ez a városi kispolgári-polgári és ugyanakkor jórészt zsidó háttér valamint a kereskedelmi tőkével, a kiskereskedelemmel való szoros kapcsolat a kulcsa a Demokrata Párt politikájának.¹⁴

A kereskedelmi tőke és annak szervezete, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés, a századfordulótól kezdve szoros kapcsolatban áll a Demokrata Párttal, vezetői a Demokrata Pártban politizálnak. A gabona- és terménykereskedő olyan tipikus alakja a Demokrata Párt aktívan politizáló gárdájának, amelyet a Kossuth-pártban vagy Rassay pártjában (legalábbis a 20-as évek elején) hiába keresnénk. A kereskedelmi cégek, nagy üzletek, esetleg üzlethálózatok tulajdonosai szintén ott találhatóak a demokraták között.¹⁵

A Demokrata Párt a „nagy” kérdésekben a kereskedelmi tőke érdekeinek képviselője, ebből következően olyan gazdaságpolitika szorgalmazója, amelyik az ipari és pénztőkét korlátozza, viszont a lehető legteljesebb szabadságot biztosítja a kereskedelem számára. A Demokrata Párt kereskedelmi tőkés kötődése, a pártban a kereskedő elem súlya magyarázza és teszi érthetővé a gazdasági érdekek oldaláról azt a politikai vonalat, amelyet a Demokrata Párt a szomszédos országokkal való együttműködést illetően képviselt. A monarchiai piac és kereskedelmi mozgáster megszűnése szükségszerűen vonta maga után annak követelését, hogy ezt a kormányzat a kisantant országokkal való élénk kereskedelmi kapcsolatok kiépítésével pótolja. A „kisantant-barátság” komoly gazdasági alapindítéka volt a Demokrata Pártban. A „szabad kereskedelem”, mint a Demokrata Párt egyik legfőbb programja, ugyanakkor egy olyan XIX. századi doktrínát vitt át a XX. századba, a két háború közötti évekbe, amely az új gazdasági, gazdaságpolitikai viszonyok között nemzeti és nemzetközi keretekben egyaránt korszerűtlenné vált. Mivel a kereskedő elem Rassay pártjában is jelentős szerepet játszik majd, e nézeteket részben ott is megtaláljuk, de nem olyan kategórikusan képviselve, mint a Demokrata Pártban.¹⁶

¹³ Bp. Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Zsebkönyve, 1924. 18–19.

¹⁴ Budapesten az önálló iparosoknak átlag 30 ⁰/₀-a, az önálló kereskedőknek közel 60 ⁰/₀-a zsidó vallású volt a két világháború között. Kovács Alajos: Csonkamagyarország zsidósága a statisztika tükrében. Bp. 1938. 69.

¹⁵ Darvas Gyula, Nagy Andor terménynagykereskedők, Bosnyák Izsó a Gólyaáruház alapítója és tulajdonosa; az ÖMKE vezetői közül Sándor Pál, Balkányi Kálmán, Korein Rezső; Kivovits Károly fodrászmester két üzlettel (az egyik a Britannia Szállóban) és 30 alkalmazottal, Magyar Miklós az Újságüzem Rt. alapítója és tulajdonosa, korábban kereskedő. Ügyvédek, mint Baracs Marcell, Benedek János, Bródy Ernő (a neves író unokaöccse), Fábian Béla, Pakots József stb. György Endre: Amíg városatya lettem. Bp. 1930. E kötet betűrendben közli a városatyák életrajzát, akárcsak a parlamenti almanachok a képviselőket. Ezért a lapszámok tömeges felsorolását mellőzhetőnek vélem.

¹⁶ Jellemző e tekintetben a vámtarifatörvény vitája 1924-ben: Az 1922. július 16-ára hirdett nemzetgyűlés naplója (a továbbiakban Napló 1922–1927), XXIV. Az 1924. máj. 22-i és azt követő ülések.

Abból következően, hogy a kereskedelem elsősorban mezőgazdasági termények forgalmát jelentette, az agrárpolitika elsörendűen érinti a Demokrata Pártot. Nézőpontja azonban, szemben Rassayék vagy a Kossuth-párt nézőpontjával, a kereskedelmi érdekektől determinált. Így az agrárpolitika a Demokrata Párt számára csak másod- vagy harmadrendűen jelenti a birtokmegosztás, a kisparasztság, a földtelenség problémáját, elsörendűen az ipari tőke és a kereskedelmi tőke helyzetéből, viszonyából következő, az agrárius irányzattal sokban azonos iparitőkeellenességben nyilvánul meg.¹⁷

Mindez nem zárja ki, sőt lehetővé is teszi, hogy ugyanakkor a kiskereskedelem és a kisipar védelmében lépjen fel, hiszen e rétegek számára is csak előnyöket ígér a kereskedelmi kötöttségek lazítása, a forgalmi adó eltörlése, az olcsó és könnyű hitel, az értékesítési szövetkezetek korlátozása stb., ami „kereskedelmi tőkés” álláspontja következtében a Demokrata Párt követelései között kiemelten szerepel. Mindez a második világháború előtt és alatt ismét aktuális töltest kapott, hiszen a háborús gazdasági konjunktúra előnyeit a kiskereskedő, a kisiparos kevésbé tudta kihasználni, mint az állami megrendelésre dolgozó nagy-tőke, a hadiszállító, nem szólva a kiskereskedők, kisiparosok faji törvények által sújtott rétegéről.

A Demokrata Pártban jelenlevő zsidó eredetű kispolgári, polgári rétegek súlyából, szerepéből következően e párt a politikai liberalizálódás ill. demokratiszálódás olyan polgári szószólója maradt, amelyet semmiféle szélsőjobboldali antiszemita gondolat nem tudott befolyása alá vonni a 30-as, 40-es években sem. Ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy a második világháború idején a liberális ellenzéken belül a Demokrata Párt egyes tagjai kapcsolatba kerüljenek a cionista mozgalommal.¹⁸

A Demokrata Párt létrejöttének, a húszas évek közepéig játszott jelentős szerepének motorja és reprezentálója Vázsonyi Vilmos volt, aki egy sümegi tanító, illetve rabbi-család fiából emelkedett fővárosi, országos politikussá, IV. Károly miniszterévé. E karrier története — a dualizmus időszakának jellemzése mellett — sok vonatkozásban magyarázza a Demokrata Párt híveinek politikai magatartását, többek között legitimista felfogását, Vázsonyinak a pártban 1918-ig tartó, majd kisebb megingás után ismét helyreállított abszolút tekintélyét.¹⁹

¹⁷ Pl. az 1927. jan. 25-re hirdetett országgyűlés képviselőházi naplója XXIII. 1928. máj. 21., 23., 25-i ülés; a gazdasági válság megoldásával kapcsolatos viták: OL K 510. 2. k. 1930. ápr. 4., ápr. 7., II. k. 1930. máj. 7-i stb. ülés.

¹⁸ A Pro Palesztina Egyesület, amely eredetileg a nácik elől emigrált német szabadkőművesek és zsidók támogatására alakult, teremtett például ilyen kapcsolatot. *Palatinus József*: Szabadkőművesek Magyarországon. Pécs. 1944. 240—241.

¹⁹ Vázsonyi Vilmos (1868—1926) Sümegen született. Nagyapja Csabrendeken rabbi, apja, Weiszfeld Adolf, tanító, majd kereskedő; anyja, Engel Katica egy sümegi gyárüzem tulajdonosának a lánya. Jogot végzett, majd családjával Budapestre költözött s itt ügyvédi irodát nyitott. (Ennek az irodának volt alkalmazottja többek között Illés Béla is.) Politikai pályafutása 1894-ben, a Terézvárosi Demokrata Kör alapításával és a főváros közgyűlésébe való bekerülésével kezdődik. 1910-től tagja a parlamentnek. Felesége, Szalkay Margit, egy a XVIII. századra visszamenően kereskedelmi, ipari tevékenységet folytató, asszimilált család lánya, akit már a vidéki gentry életmódja és igényei szerint neveltek; apja Ferenc Józseftől kapott nemességét. (Ld.: Parlamenti Almanach 1922—1927. Szerk. Baján Gyula. Bp. é. n. [a továbbiakban: Baján Alm.] 422—423. Vázsonyi I. Pakots József bevezetője. *Sass Irén*: Vázsonyi. Bp. 1926. *Vázsonyiné*: i. m.) Vázsonyi 1917—1918-ban megtagadta saját korábbi programját; forradalom- és kommunistaellenes meggyőződése nagy mértékben közrejátszott a választójogi reform, az általános titkos választójog meghíusításában. A polgári progresszió balszárnya ezt soha nem tudta megbocsátani neki. Az ellenforradalmi

Az ellenforradalmi rendszer másik, a 30-as évektől legtekintélyesebb liberális pártja Rassay Károly vezetésével és már az ellenforradalmi rendszer idején alakult. 1921-ben a Kisgazdapárt ill. a kormánykoalíció szabad királyválasztó elégedetlenjei hozták létre *Függetlenségi Kisgazda Földműves és Polgári Párt* néven. Rassay pártja akkor nemcsak kisgazdákat, hanem néhány régi függetlenségi párti politikust is tömörített, akikhez igen gyorsan csatlakoztak olyan októbriisták is, akik 1918-ban nem tartoztak az „első gárdához”, s akik nem érezték kielégtétlennek a Lovászy-Batthyány-P. Ábrahám vezette Függetlenségi Pártot.

A Rassay-párt kezdetben szélesebb értelemben kívánt és ígért liberalizálódást, demokratizálódást, mint Vázsonyi pártja, mert a földosztást, a parasztság problémáját súlya szerint tartotta napirenden legalábbis a 20-as években. Rassay pártjának sokkal szélesebb vidéki kapcsolatai voltak, mint a Demokrata I ártnak, nem tekintette magát csupán a városi kispolgárság, polgárság képviselőjének. Rassay pártja országos párt, amely csak 1925-től kerül be a fővárosba. Budapesti bázisának megalapozását természetesen elengedhetetlennek tartotta, de Vázsonyiékkel ellentétben nem ambicionálta a községi politikai életben való sikert, kezdettől mindvégig „nagypolitikát” kívánt folytatni, s ugyanakkor kereste a kapcsolatot a birtokos parasztsággal is.²⁰

Rassay Károly, a pártalapító, rövid néhány év alatt — a körülmények kedvező összejátéka folytán is — a liberális polgári ellenzék legtekintélyesebb vezetője lett.²¹

rendszer idején azonban mintegy korábbi önmagához tért vissza, noha kommunistaelenessége nem változott. A radikalizmus idegen maradt számára, de — a viszonyok folytán is kisebb esélyek birtokában, mint pl. Rassay — Bethlennel, az ultrákkal szemben sok tekintetben következetesebb ellenzékiiséget mutatott. Egymástól sokban különböző, de egy-egy vonást jól megragadó Vázsonyi-portrét ad *Surányi Miklós*: Bethlen. Bp. 1927. 98—99. (Vázsonyi, „ez a zsidó Szilágyi Dezső”); *Pethő Sándor*: Viharos emberöltő. Hét portrét. 215, 241. („Vázsonyi mérsékelt politikus volt, de a legerőszakosabb és legdühösebb fajtából”); *Benedek Marcell*: Naplómát olvasom. Bp. 1965. 294—295. (Anatole „France demokratája, az »óriási közepszerűség«, még külsőségeiben is emlékeztet Vázsonyira” — utal az Ing c. novellára); Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rend., jegyz. Szinai Miklós és Szűcs László. 4. kiad. Bp. 1972. 13. (Windischgraetz Lajos herceg Horthynak 1919. jún. 29-én: „... mondhatom, hogy a forradalomnak és felfordulásnak irgalmatlanabb ellensége, mint Vázsonyi Vilmos, egyáltalában nem képzelhető”).

²⁰ Társadalom, 1921. febr. 15. Dömötör Mihály és Rassay Károly dr. az új helyzetről. Az Újság, 1921. febr. 16. Kilépett az ellenzék előcsapata. Az Est, 1921. febr. 17. Ellenzéki szervezkedések az új ülésszak megnyitása után. Nemzeti Újság, 1921. febr. 16. A szélsőséges elem kiválása a Kisgazdapártból. OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n.

²¹ Rassay (1886—1958), eredeti neve Rasch, egy Magyarországra telepedett r. kath. német család fia. 1917-ben magyarosítja nevét, családja azonban nem. Apja a Dunagőzhajózási Társaság állomásfőnöke. Orsován született, jogot végzett és 26 évesen Zentán nyitott ügyvédi irodát. Bekevert a városi majd megyei képviselőtestületbe. 1914-ben önállóságát feladta, Budapesten törvényszéki ill. curiai jegyző, majd az Igazságügyminisztériumban dolgozik. A forradalmak alatt Bethlent támogatja, résztvesz a Keresztény Nemzeti Párt megalakításában. A Huszár-kormányban a KNEP államtitkára, 1920-ban annak parlamenti képviselője, majd átlép a Kisgazdapártba. 1921-től megy ellenzékbe, újra megnyitja ügyvédi irodáját. 1944-ben a németek a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolják. 1945-ben hazajön, de az aktív politizálástól teljesen visszavonul. Ld.: Országgyűlési Almanach az 1927—1931. évi országgyűlésre. Szerk. Freissberger Gyula. Bp. 1927. I—II. (a továbbiakban Freissberger Alm.) I. 190—192. Magyar Országgyűlési Almanach 1927—1932. Szerk. Deák Imre. Bp. 1927 (a továbbiakban Deák Alm.) 310—311. Baján Alm. 363. Magyar Országgyűlési Almanach 1927—1932. Szerk. Kun Andor, Lengyel László és Vidor Gyula. Bp. é. n. (a továbbiakban Kun Alm.) 249. *Egressy Dénes*: Rassay Károly a polgár. Bp. 1943. A Magyar Életrajzi Lexikon (Bp. 1967) 483 szerint e mű szerzője valójában Fenyő Miksa. *Rátkai Károly*: A két torony. Magyar politikusok Mauthausenban. Bp. 1945. — Rassay jellemzések, port-

Pártja szintén kispolgári, polgári rétegekre illetve szabadfoglalkozásúakra támaszkodott. A kiskereskedő, a kisiparos e pártban is fontos szerepet játszik, de nagyobb részt a keresztény rétegekből jön, mint ahogyan az ügyvédek, orvosok, szabadfoglalkozású értelmiségiek is. Itt nem ritka a nyugalmazott állami tisztviselő, magasrangú közalkalmazott sem.²² Szavazói a vidéken nemcsak városi polgári, szabadfoglalkozású elemek, hanem részben a birtokos parasztság középső és felső kategóriáiból valók.²³

A Demokrata Párttól eltérő karaktert hangsúlyozza az a kis, aktívan politizáló csoport is, amely protestáns tanítókból, magukat „gazdálkodó”-knak nevező, jórészt, bár nem kizárólagosan debreceni és környékbeli elemekből áll. A „gazdálkodó” kategória olyanokat foglal magában, akik legfeljebb néhány száz (100—300) holdon gazdálkodnak, magasabb iskolai végzettségük van (tanítói oklevél, mezőgazdasági főiskola, esetleg jogi doktorátus) és nem paraszti életmódot folytatnak. Nemcsak paraszti vagy iparos rétegekből felemelkedőket találunk közöttük, hanem lecsúszott dzsentriket is. A „ssy” a Rassay-párt tagjainál általában nem névmagyarosítás következménye, hanem családi örökség.²⁴

E „kálvinista csoport” jelenléte Rassaynál részben Baltházár református püspöknek és környezetének hatása, hiszen ő már 1919-től együttműködik a liberálisokkal (akkor Vázsonyival és Lovászyval), s a debreceni politikai és közéletre vejevel, Vásáry Miklóssal együtt, igen nagy befolyása volt, másrészt viszont a Rassay-pártnak a földkérdés iránt mutatott érdeklődéséből következett.

rék: *Egressy* 12: „A balközép megtestesülése”. *Rátkai* 139: „rideg, diktatórikus hajlamú, ellentmondást nem tűrő, hangos és kemény”. *Révai József*: Válogatott történelmi írások I—II. Bp. 1966. II. 214: „Rassay Károly alakjában tiszteletre méltó, hogy a liberalizmus elleni tájékoztatás, demagóg uszítás, vad hullámverése közepette áll a helyén és védelmezi, néha szellemesen, sokszor rezignáltan a liberalizmus intézményeit: a parlamentarizmust, a politikai szabadversenyt, a magyar történelem szabadsághagyományait. De ha arról van szó, hogy a fasizmus jobboldalának nem anti-liberális, hanem szociális demagógiájával szálljon szembe, akkor felmondja a szolgálatot . . .”

²² Rassay párthíveit jellemző nevek: Balla Aladár, bellusi Baross János, Dróczy Győző, Garzó Zoltán, Hanasiewicz Oszkár, Hegyemei Kiss Pál, Kerekes Mihály stb., de Marczali Henrik vagy Pfeifer Ignác is. Ld.: *György*: i. m. és az id. parlamenti almanachok. *Móricz Virág*: Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Bp. 1967. 419. Újság, 1930. márc. 1. Megalakult a Nemzeti szabadelvű párt a budai I. kerületben.

²³ Szeged és a környező tanyavilág szilárd bázisa Rassaynak minden országos választáson: Az Újság, 1922. ápr. 21. Politikai bizottságot alakítottak a kereskedők. Újság, 1926. okt. 26. Több ezer főnyi lelkes tömeg ünnepelte Rassay Károlyt. 1931. jún. 9. Közszabadságok nélkül nem lehet tartósan kormányozni egy nemzetet. 1939. máj. 16. Rassay bel- és külpolitikai programot adott Szegeden.

²⁴ Ide tartoznak: cserti Cserty József tanító-kisgazda Somogyból, aki később átmege a Kossuth-pártba, annak radikálisabb földprogramja miatt (Baján Alm. 214—215. *Nagy Vince*: Októbertől-októberig. New York. 1962. 187); Deák István Debrecenben, aki a városi önkormányzatnak is tagja (Deák Alm. 476); Jánossy (egyes helyeken Jánosi) Zoltán evangélikus lelkész, akit 1924-ben megfosztanak mandátumától s egyedülálló példaként, a 30-as években a Rassay-pártból a Szociáldemokrata Pártba megy át (Magyar Életrajzi Lexikon, Baján Alm. 285); Hegyemei Kiss Pál, Hegyemei Kiss Áron református püspök fia, aki jogot végzett, majd a közigazgatásban, a minisztertanács mellett dolgozott. Ő is, mint az előzőek, a polgári demokratikus forradalom idején megbízást vállalt, magát kisgazdának mondja. Az első Friedrich-kormányban államtitkár, Rassay mellett van — kisebb megingásokkal — 1931-ig, amikor a Kisgazdapártba megy át. Freissberger Alm. I. 117, Deák Alm. 241, 266. Kun Alm. 135—136. Magyar Országgyűlési Almanach 1931—1936. Szerk. Lengyel László, Vidor Gyula. Bp. é. n. (a továbbiakban Lengyel—Vidor Alm.) 129. *Rózsai Ágnes*: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom Somogy megyében. Kézirat. *Z. Nagy Ferenc*: Ahogy én láttam. Bp. 1965. 98, 104—105, 132. Újság, 1926. szept. 5. Porosalma község megfosztotta díszpolgárságától Hegyemei Kiss Pált. OL Kozma ir. 26. cs. 125—241. Debreceni vádirat (azokról a támadásokról, amelyek Eckhardthoz való csatlakozása miatt érték).

Ez a „debreceni” vonal — amely Balthazártól Váráryn át Juhász Nagy Sándorig és Hegyemegi Kiss Istvánig húzódik, nem azonos politikai magatartást jelent és kifutásában is eltérő irányokba mutat — jelezte, hogy Rassay pártjának társadalmi kapcsolatai sokkal szélesebb körhöz fűződnek, mint a Demokrata Párté.

Rassay pártjának súlyt adott az a tény, hogy a kereskedelmi tőke néhány prominens képviselője (Sándor Pál, a debreceni Balkányi Kálmán) valamint Vázsonyi pártjából többen már a 20-as évek elején hiveiül szegődtek.²⁵ Ezt mindenekelőtt azzal magyarázom, hogy Rassay pártja kezdettől szélesebb keretű ellenzéki pártnak indult, mint a Budapestre bezárkózott Demokrata Párt s hogy Rassay személye eleve több sikerrel kecsegtette az ellenzéki politikát, mint Vázsonyié. De szerepet játszott az is, hogy míg a Demokrata Párt nemcsak a 20-as években, hanem azt követően is kész volt együttműködni a Szociáldemokrata Párttal, Rassay a legkorábban, már 1923-ban kivonta magát az októbristákkal, a szociáldemokratákkal való szövetkezésből.

Vázsonyi párthíveinél nem merül fel vagy csak ritkán, az a kérdés: honnan jöttek? A Demokrata Párt tagjai, kevés kivételtől eltekintve, a forradalmak előtt is e párthoz tartoztak. Más a helyzet Rassay pártjának. Maga Rassay a keresztény-nemzeti ellenforradalomból jött, aktív támogatói jórészt Nagyatáditól ill. a Függetlenségi Pártból. Maga a párt neve is többször változik mintegy negyedszázados fennállása alatt. Az első, kiscgazda eredetre utaló név, 1926-ig volt csak használatos. Akkor, rövid két esztendőre egyesül Rassay pártja és a Demokrata Párt, 1928-ban azonban ismét önállósulnak. Rassay „új” pártja 1930-tól Nemzeti Szabadelvű Párt néven szerepel, de az 1939-es választásokon már mint Polgári Szabadságpárt indul. A párt nevében végbement változások a párt politikai jellegének, törekvéseinek alakulását fejezték ki. A párt programja egyre inkább egy „általános polgári érdeket” kifejező programmá lesz mind a munkásmozgalommal, a baloldallal, mind pedig a szélsőjobboldallal szemben.²⁶

Ha a Demokrata Párt tagsága számbelileg fogyatkozik a 20-as évek derekától kezdve, ez annak társadalmi-politikai összetételét nem változtatja meg. Rassay pártjában már az indulásnál is sokkal heterogénebb a kép, később is nagyobb a mobilitás, amely a párt karakterére is kihat. 1921—1923 között Rassay pártjához tartozik az októbristák zöme, 1931-ig a kiscgazdák egy része. A Rupert típusú politikusok azonban a Kossuth-pártban találják meg a helyüket, majd a 30-as évek elején az újjáalakult Kiscgazdapártba megy át a Hegyemegi csoport, a debreceniek zöme. Ugyanakkor 1930-ra — számos ok miatt — megerősödik a Rassay-párt a demokratáktól átlépőkkel. Ezt általában a kispolgári-

²⁵ Sándor Pál (1860—1936) az OMKE alapítója, aki a Munkapártból a Demokrata Párton át jutott el Rassay pártjához. Ld.: Freissberger Alm. í. 196—197. *Balkányi Kálmán*: Egy kereskedő naplója 1934—1941. Bp. 1942. 27, 45—47, 76. Szombat, 1936, febr. 15. 4—5. sz. Sándor Pál temetéséről. Az Esti Kurir így jellemezte Sándort 1936. febr. 8-án: „A magyar Buddenbrookok fajtája vonult be vele a magyar politikába.” Balkányi Kálmán (1883—?) családja öt generáció óta élt az Alföldön kezdetben földműveléssel foglalkozva; nagyapja már megszerzi Baross Gábortól a debreceni telefonkoncessziót. Ő jogot, közgazdaságot tanul. Debreceni egyetemi éveit alatt az Ifjúsági Liberális Párt vezetője és ott ütközik össze először Milotayval. Az OMKE igazgatója, éveken át folyóiratának szerkesztője. Felesége Vészi József lánya. 1945 óta Franciaországban él. (*György* 67, 223. *Balkányi*: Egy kereskedő 6, 66, 123, 124. *Sós Endre*: Felvillanó arcok. Bp. 1965. 7.) A régi demokraták közül Hajdu Marcell ügyvéd, Kleiner Artúr a Budapesti Mészáros Ipartestület ügyésze stb. mennek át Rassayhoz. *György* 151, 192, 337, 342. Deák Alm. 502.

²⁶ Esti Kurir, 1923. szept. 16. Vezércikk. Újság, 1926. okt. 12. *Rassay Károly*: Nem vagyunk hajlandók numerus clausust felállítani keresztények és keresztények között sem.

polgári rétegek jobbratulódásával magyarították a kortársak. A politikai okok mellett azonban nagy szerepe volt olyan személyi tényezőknek is, mint Vázsonyi halála, hozzá hasonló pártvezér hiánya a demokratáknál.

Míg a dualizmus idején Vázsonyi személye maga volt a karrier szinboluma, addig az ellenforradalmi rendszer idején Rassay személye ugyan már nem magát a karriert, csupán annak ígéretét jelképezte, de nem befolyásolta azt a tényt, hogy Vázsonyinnál nagyobb vonzerőt gyakorolt.

Az asszimiláltak jelenléte mindkét pártot jellemzi, ha más módon is, s ezt már a pártvezérek is illusztrálják. Vázsonyi Weiszfeldből lett Vázsonyivá, Rassay Rasch-ból formálta nevét „ssy”-vá. Az asszimiláció folyamatának ismert körülményeiből következően a Demokrata Pártot képviselők túlnyomó nagy része zsidó asszimilált, jórészt nevében is magyarrá válva. Rassay pártjában ez az elem eredetileg nem játszik döntő szerepet, mellette pedig ott van, ha számbeli-leg szerényen képviselve is, a német és egyéb eredetű polgár.²⁷ (A német-sváb asszimiláltak nagyobb része Wolff pártjában található.)

A 30-as évektől kezdve Rassay — elveszítve pártja legdemokratikusabb elemeit, félve a totális, diktatórikus törekvések erősödésétől és a munkásmozgalmától is — elsősorban konzervatív-liberális irányban keres szövetségeseket. 1935-ben Gratz Gusztáv és Apponyi György is csatlakozik pártjához.²⁸ A 30-as évek szellemi-politikai megélénkülése idején az új baloldali törekvésekből a Rassay-párt kiszorul, a Kisgazdapárt gyakorol vonzerőt a polgári rétegekre. Rassay a 40-es években a „polgári társadalom védelmének” programját szinte teljes mértékben Kállay Miklós politikájának támogatásával azonosítja.²⁹

1919 augusztusában — az ellenzéki polgári pártok közül — elsőként alakult újjá a *Függetlenségi 48-as Kossuth-párt*, élén Lovászyval, Batthyányval, P. Ábrahámmal. Az egykori Károlyi-párt, a régi Függetlenségi Párt politikusai mellett polgári radikálisok, kisgazdák is voltak soraiban.³⁰ E párt- és politikai irányzat 1919—1924 közötti története szinte egyetlen, permanens válság, útkeresés volt. A Függetlenségi Párt a kortársak szemében a forradalmat idézte fel, Lovászyban Károlyi hívét és nem ellenzékét látták, a párt ráadásul szoros kapcsolatot tartott a demokratikus emigrációval. Lovászy és csoportja már az alakuláskor szembe került Balláékkal, akik nemzeti alapon akartak szervezkedni, ki is léptek,

²⁷ Karakterisztikus Bárczy (Sacher) István — Zilahy Lajos apósa — példája, aki 1921-ig a Demokrata Pártnak volt kiemelkedő tagja, 1921-ben azonban Rassayhoz ment át, míg 1926-ban az Egységes Pártnál kötött ki. Ld.: *Források Budapest múltjából* II. Harrer 4. s köv. fejezetek, Freissberger Alm. I. 54—55. — *Kisfaludy Strobl Zsigmond*: Emberek és szobrok. Bp. 1969. 49. *Lyka Károly*: Vándorlásaim a művészet körül. Bp. 1970. 225 érdekes adalékokat adnak Bárczy portréjához.

²⁸ Az Újság, 1924. nov. 4. Új szabadelvű klub alakult. (Tagjai között volt Matlekovits Sándor, Chorin Ferenc, br. Kohner Adolf és Vilmos, budai Goldberger Leó stb.) Esti Kurir, 1935. márc. 9. A liberális és demokrata ellenzék Budapestén közösen indul.

²⁹ Esti Kurir, 1943. aug. 27. A főváros közigazgatási bizottságának gyűlése Horthy István halála évfordulóján. Nov. 13. A belső rend. — A pártvezér magatartása természetesen nem szükségszerűen jelentette az egész párttagság ilyen állásfoglalását.

³⁰ A Függetlenségi 48-as Pártban nagy súlya van az első Károlyi-kormány államtitkárainak, különböző tisztségviselőinek s azoknak, akik a Tanácsköztársaság idején a szegedi P. Ábrahám vezette ellenforradalmi kormány tagjai, támogatói voltak vagy Lovászyval, Batthyányval Bécsben szervezkedtek. (L. Nagy Zsuzsa: *Ellenforradalmi csoportok és irányzatok a Tanácsköztársaság idején*. In: *A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója*. Nemzetközi tudományos ülészak. Bp. 1970.) Az első választmányi ülésre: Reggeli Hírek, 1919. aug. 22. Napi hírek. A programra: Az Újság, 1919. szept. 28. A politikai helyzet. A Függetlenségi Párt határozata.

míg Lovászy Heinrich pártjával próbál szövetségzni, majd visszatér a liberálisok táborába, de hamarosan emigrációba kényszerül.³¹

Ezt követően, 1920—1923-ban a Függetlenségi Párt tagsága tovább csökken, különböző személyi ellentétek merültek fel. A szélsőjobboldallal szembenálló októbrista, volt kispap politikusok (Rupert és köre) a helyüket keresik előbb Rassaynál, majd Giesswein elnökletével a Reformpártban, hogy azután 1924-ben formálisan is létrehozzák az Országos Kossuth-pártot.³² Ez új alakulatban Rupert, Nagy Vince, Vámbéry játszik vezetős szerepet. Az idősebb generáció, az „öreg függetlenségi” (P. Ábrahám, Batthyány) 1923 őszétől egyre jobban visszavonulnak, végül el is hagyják a pártot.³³

A polgári ellenzékben belül a Kossuth-párt a baloldalon helyezkedett el, a legradikálisabb politikai programot képviselte, a legérzékenyebb maradt a szociális problémák, mindenekelőtt a földkérdés iránt, mindvégig kapcsolatban maradt a demokratikus emigrációval, a legkövetkezetesebben vállalata a szociáldemokráciával, a munkásmozgalommal való politikai szövetséget. Kossuth neve a függetlenséget, a köztársaságot, a földosztást szimbolizálta a párt nevében.³⁴

A párt támogatói, közéleti képviselői heterogén képet mutatnak. Közismert alakjai a Függetlenségi Pártból, Károlyi hívei közül, a polgári radikálisokból, de a Kiszgazdapártból is jönnek. Akad olyan kiemelkedő Kossuth párti politikus is, aki közéleti pályáját a Munkapártban kezdte. Ebben a pártban nincs jellemző funkciója a vallási-nemzetiségi hovatartozásnak, hiszen az országos politikában és a fővárosban legjelentősebb képviselői Nagy Vince, Rupert Rezső és Vámbéry Rusztem.³⁵

³¹ Reggeli Hírek, 1919. aug. 31. Hírek. Szept. 3. A Lovászy-párt újabb szétválás előtt. Szept. 6. A Függetlenségi Párt állásfoglalása. Szept. 8. Hírek. Nemzeti Újság, 1919. szept. 28. A Lovászy-párt szakadása. Az Újság, 1919. szept. 30. A szabadelvű polgári blok. Okt. 15. Egyesült a Lovászy- és Heinrich-párt. Okt. 23. Nem lesz koncentráció. Nov. 5. (4. l. A cikk címét a cenzúra törölte). Dec. 5. Séta a pártkörökben. 1920. dec. 17. Lovászy Márton szerepe. 1921. jan. 4. Újévi szavak a kiengesztelődésről és a munkáról. Jan. 6. Lovászy lemondott a pártelnökségről. — Az 1920-as választásokon hét függetlenségi jelölt indult, de egy sem tudott mandátumot szerezni. Az Est, 1920. jan. 28. Többségre jutott a keresztény nemzeti egyesülés.

³² Az események sorrendjében ld.: Az Újság, 1922. márc. 1. Rupert levele Rassayhoz. Az Est, 1922. márc. 3. Rassayék résztvesznek a választásokon. Júl. 21. Egyesülni akarnak a Kossuth-párti és más liberális politikusok. Az Újság, 1922. szept. 7. Az októbristák kiléptek a Rassay-pártból. Napló 1922—1927. X. 2—6. (Giesswein bejelenti a Reformpárt megalakulását 1923. febr. 20-án.) Az Újság, 1923. febr. 17. Megalakult a Reform párt — Rassay nélkül. OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. Az Újság, 1924. márc. 21. A politika kistükrre. Napló, 1922—1927. XXII. 428.

³³ Az Újság, 1923. nov. 4. P. Ábrahám Dezső levele.

³⁴ OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. Noha a hivatalos pártprogram, melyet a működési engedély kéréséhez kellett beadni, a köztársaságot expressis verbis nem tartalmazta, a gyakorlatban a párt azt követelte. Ld.: pl. Napló 1922—1927. XIV. 1923. júl. 13-i ülés. XV. 1923. júl. 25-i ülés stb.

³⁵ A párt nevesebb alakjai: Auer Pál, Bartha Albert, Buza Barna, Gömöry Sándor, Horváth Zoltán, Nagy Ernő, P. Ábrahám Dezső, Rainprecht Antal, Szakács Andor, Fóthi Vilmos építőmester, aki az emigrációból hazatért Lovászynak és családjának kezdetben otthont adott és mások. Ld.: *György*: i. m. és id. parlament almanachok. — Nagy Vince (1886—?) jogot végzett, 1916-ban függetlenségi programmal képviselő, Károlyi híve, a Berinkey-kormány belügyminisztere. 1919—1922 között Erdélyben él, onnan repatriál 1922-ben, amikor ügyvédi irodát nyit Budapesten. 1924-ben Debrecenben szerez mandátumot. Szoros kapcsolatot tart Károlyival és a demokratikus emigrációval. *Nagy I—XXIII. fejezetek, György* 232—233. — Rupert Rezső (1880—1961) devecseri kispapros családból származott, jogot végzett, Veszprémben nyitott ügyvédi irodát, tagja lett a városi és megyei törvényhatóságnak. A Tanácsköztársaság idején letartóztatják, halálra ítélik, de megszököik s Feldebachban az ellenforradalmárok között van. A forradalmak után a Veszprémi Hírlap szerkesztője és Nagyatádi pártjának tagja. 1920-ban kispap képviselő. 1921-ben ő is kilép és csatlakozik Rassayhoz, majd a Kossuth-párthoz megy át, annak elnöke 1924-ben. Kezdetől leghevesebb bírálója a szélsőjobboldalnak, az ellenforradalmi rendszer terrorjának

Függetlenségi párti, kiscgazda kötődései, a Kossuth körök révén a Kossuth-párt rendelkezne a legjelentősebb vidéki és paraszti kapcsolatokkal, de ezeket, jórészt a kormányhatalom beavatkozása miatt, nem hasznosíthatja. Magában a városi polgárságban az októbrista, polgári radikális gondolkörnek oly minimális a bázisa, hogy a Kossuth-párt aktív képviselőit tekintve szinte kizárólag a polgári értelmiség pártjának nevezhető.³⁶

A Kossuth-párt, éppen azért, mert programja az ellenzéken belül a legradikálisabb, mert a legfogékonyabb a szociális problémák iránt, mert a földkérdést napirenden tartja a 20-as években, függetlenségi tradíciói pedig új értelmet-tartalmat kapva felélednek a 30-as — 40-es években, mert bizonyos radikális eszközöktől sem riad vissza, igen különböző irányokban keres kapcsolatot illetve támogatást. A párt nem marad intakt jobboldali-radikális gondolatoktól, ugyanakkor a liberális ellenzéken belül a leginkább képes a függetlenségi és népfrontmozgalom támogatására.

A Kossuth-pártnak — a Földreform Szövetség révén — van bizonyos érintkezési pontja a Meskó-féle kiscgazdaszervezkedéssel a 20-as években, majd a Bartha Miklós Társaság baloldali csoportjával; a 30-as években Bajcsy Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjával fog össze, a népi írakkal működik együtt, de nem szűnik meg az összeköttetése a polgári radikális értelmiségiekkel sem. Az „öreg függetlenségiék” viszont a Magyar Szabadság Pártban különülnek el 1929-ben, amelyet azután Veér Imréék, de az „anyapárt” is támogat, majd a Törzsökös Magyarok szervezetét létrehozva akarnak szembeszállni a német nacionalizmussal, a germán faji felsőbbrendűséggel és magyar utánzóival.³⁷

Míg a 20-as években a párt karakterét a demokratikus emigrációval való szoros eszmei kapcsolat határozta meg, a 30-as években ez a kapcsolat nagy mértékben fellazul és megerősödik a népi mozgalom, a népi írók gondolkörének befolyása.

A Kossuth-párt politikai pozícióját meggyengíti az Eckhardt majd Tildy vezette Kiscgazdapárt, a pártvezérek is egyre inkább közelednek a kiscgazdához.³⁸

és diktatúrájának és az 1918-as polgári demokratikus eszméket sok korábbi hívenél kitartóbban képviseli. 1926-ban, 1931-ben nem kap mandátumot, 1935-ben Bajcsy Zsilinszkyvel szövetségben Budapestről tud bejutni ismét a parlamentbe. Baján Alm. 371—372, Lengyel Alm. 507—508, Magyar Életrajzi Lexikon 554. — Vámbéry Rusztem (1872—1950) a világhírű orientalista fia, jogász, az Igazságügyi Minisztérium tisztviselője és egyetemi tanár 1919-ig. Polgári radikális, Jászi híve. A f. v. törvényhatóságban a Kossuth-párt állandó képviselője. Mint Rupert, Nagy és még annyian, politikai perekben védőügyvéd, így Szántó Zoltán és Rákosi Mátyás esetében is 1927-ben illetve 1935-ben. Politikai kompromisszumokra való készsége miatt Jászi és az emigráció többször bírálja. 1938-ban emigrál, az Egyesült Államokban telepszik le. 1941-ben állampolgárságától megfosztották. 1945 után Károlyival együtt hazajön, majd washingtoni magyar követ. A Rajk-per elleni tiltakozásul állásáról lemond és másodszer is emigrál. Magyar Életrajzi Lexikon, György 308—309, Károlyi Mihály válogatott írásai. 1920—1946. I—II. Bp. 1964. II. 627—628. Dokumentumok a magyar munkásmozgalom történetéhez 1929—1935. Bp. 1964. 63—64. Nagy 339.

³⁶ *Erdei Ferenc*: Futóhomok. Bp. 1957. 144, 154, 203. Id. parlamenti almanachok, György: i. m.

³⁷ OL. BM res. 1928-7-10279. 1922. 7. tét. sz. n. *Talpassy Tibor*: A holtak visszajárnak. Bp. 1971. 230. *Nemes Dezső*: A Bethlen-kormány külpolitikája. Bp. 1964. 214—216. Nagy 233, 239. OL. BM res. 1929-7-3315, 1931-7-9390, 1932-7-10247. Esti Kurir, 1934. máj. 25. Nagy Vincéék pártja fuzionál a Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párttal. 1938. nov. 19. *Horváth Béla*: Törzsökös magyarok.

³⁸ Bajcsynak a Kiscgazdapártba való belépése miatt a Kossuth-párt akkor egyetlen komoly politikai szövetségese is elveszett, viszont személyes kapcsolatok révén is erősödött a Kossuth-párt és Eckhardték együttműködése. *L. Nagy Zsuzsa*: Jászi és a hazai polgári radikálisok kapcsolata a két világháború között. Történelmi Szemle, 1974. 4. sz. 645.

A liberális polgári pártok aktív politikusainak jelentős rétege szorosan kapcsolódik a protestáns és izraelita egyházakhoz, azok szervezeteihez, azokban igen gyakran magas tisztségeket tölt be. Egyetlen esetről sem tudok azonban, amikor liberális polgári politikus hasonló módon kötődött volna a r. kath. egyházhoz.³⁹

A három legjelentősebb liberális párt bázisa lényegében véve azonos volt: a városi kispolgári, polgári, polgári értelmiségi rétegek. Az egyes pártok egyéni arculatát az egyes rétegek aránya illetve a rétegeken belüli csoportkülönbségek formálták. Mivel ezeknek a társadalmi rétegeknek a politikai mozgása általában véve kormánytámogató konzervatív vagy radikális szélsőjobboldali irányba halad, mivel a polgári ellenzéki pártok liberális koncepciója és módszerei különösen a 30-as évektől kezdve nem kínáltak kielégítő megoldást az ország problémáira, e pártok utánpótlást nem kaptak, a faji törvények pedig még meglevő bázisuk egy részét is kirekesztették a gyakorlati politikai életből.

Az egyes pártok közötti erőviszonyok azonban bizonyos mértékig változtak, mégpedig végső fokon a Rassay-párt javára. Rassay pártjának gyarapodása alapjában véve nem „kivülről”, hanem a Demokrata Pártból jött, maga a Demokrata Párt tulajdonképpen csak fogyatkozott. Rassay pártját meggyengítette viszont a Kossuth-párt, majd sokkal nagyobb mértékben a Kisgazdapárt újjáalakulása.

Azok, akik a liberális ellenzékét elhagyták, országos szinten a 20-as években az Egységes Párthoz, a 30-as években főleg a Kisgazdapárthoz mentek át; a községi politikában viszont a Ripka-Kozma-párt támogatói lettek. Egyetlen adatot sem találtam arra, hogy szélsőjobboldali párthoz vagy akár Wolff szintén kispolgári jellegű pártjához ment volna át liberális városatya vagy képviselő, mivel annak politikai karaktere és fajvédő, valamint klerikális kapcsolatai riasztólal hatottak.⁴⁰

Nagyjából azonos vonások jellemzik azokat is, akik a liberális pártokat aktívan képviselték: a városatyákat, a képviselőket. Valamennyien olyan foglalkozási ágat, társadalmi réteget képviselnek, amely független az államhatalomtól, a közigazgatástól: önálló kereskedők, iparosok, gyárosok, nagykereskedők, háztulajdonosok, vállalati és bankigazgatósági tagok, valamint ügyvédek jólmenő ügyvédi irodákkal, lapkiadók, laptulajdonosok, tehát a közép- vagy nagypolgárság köréből valók. Kispolgári elemek abból a kategóriából, amely saját maga vagy egy-két alkalmazottal dolgozik, nincsenek közöttük. Alig találni az „úri magyar társadalom” tipikus képviselőit, a dzsentrí leszármazottait; ha igen, csak Rassaynál vagy a Kossuth-pártban. Mindenütt hiányzik azonban az úri közép- és nagybirtok, a megyei, a közigazgatási, az államigazgatási vezető tisztviselő, de egyben a nagyipar és a banktőke közvetlen képviselője is.

³⁹ Különösen nagy számban vannak azok, akik az izraelita egyházban vagy annak különböző egyesületeiben (pl. OMIKE) viselnek tisztséget: Baracs, Gál Jenő, Glückstahl Samu, Hajdu Miklós, Korein Dezső, Körmőczy Zoltán, Orova Zsigmond, Vörösváry Miklós, Weiler Ernő. János-syt, Juhász Nagyot, Hegymegit viszont a református egyházhoz fűzik szoros kapcsolatokat (*György*: i. m. és id. parlamenti almanachok).

⁴⁰ Az Egységes Pártba vagy annak községi szervezetébe lép át Bárczy, Melha Armand, Orova György, Létay Ernő, Politzer Gusztáv, Ugron Gábor. Kozmához megy át Gaár Vilmos, a Kisgazdapártba pedig elsősorban Rassaytól kerülnek át (Hegymegi és köre). Unikum Latinák Jenő, aki a Kossuth-pártot hagyja ott, hogy Rassayhoz csatlakozzék. Ld.: id. parlamenti almanachok és *György*: i. m.

A liberális politikusok túlnyomó többsége, legalább 3/4 része nem budapesti, hanem vidéki családból jön, jórészt elsőként felköltöző. Aki viszont már egy-két generációra visszamenőleg fővárosinak mondhatja magát, az ezt rendkívüli büszkeséggel és a legtisztább lokálpatriotizmussal teszi. A zöm első generációs a felemelkedésben abban az értelemben, hogy kereskedő, iparos család gyermekeként egyetemet végez, elsőrendűen jogot, mint ami utat nyit a közélet, az „úri” foglalkozások felé; ha zsidó eredetű, a legnevesebb keresztény egyházi, igen gyakran r. kath. iskolákban végez.⁴¹

Messzemenő következménye volt annak, hogy a liberális politika reprezentánsai lényegében az 1860-as — 1870-es már idősebb generációhoz tartoztak, mint pl. a Demokrata Párt zöme. A fiatalok közé sorolódnak az 1880-asok, köztük Rassay.

Mivel a pártok alapjában véve klubszerű szervezetek voltak, szigorú rendje és nyilvántartása a párttagságnak nem volt. Így csak egyéb forrásokból és becsléssel közelíthetjük meg, vajon milyen tényleges, számszerű erőt képviseltek. Egy a 30-as évek elejéről származó belügyminisztériumi felmérés (becslés) szerint a Demokrata Párt 25—30.000, Rassay pártja 14—15000, a Kossuth-párt ennél jóval kevesebb tagot mondhatott magáénak. A választási eredmények — figyelembe véve a liberálisok szempontjából kedvezőtlen körülményeket is — ennél jóval több szavazót, tehát liberális párthívet mutatnak ki. A húszas évek első felében még szélesebb körre terjedt ki e pártok befolyása, mint később. A szavazatok száma alkalmanként 70 — 100 000 körül mozgott. Ez a szám viszont szűkségszerűen csak azokat jelezheti, akik a különböző censzusok alapján választójoggal birhattak. A 30-as években bekövetkezett visszaesés ellenére is megmaradt azonban egy liberális alap-masszivum.⁴²

Földrajzilag ez a társadalmi bázis főleg Budapestet valamint az akkori Budapest környékét jelentette, vagyis Újpestet, Kispestet, Rákospalotát, Monort stb. A fővárosnak ezek a peremkerületei és elővárosai szilárd liberális bázist alkottak, képviselőtestületeikben a liberális ellenzék és mellette a Szociáldemokrata Párt, jelentős hányadot tett ki.⁴³

De volt néhány, az egész korszakban szilárd vidéki bázisa is az ellenzéknek, ahol a kereskedő, iparos, értelmiségi-szabadfoglalkozású és részben paraszti szavazókra mindig számíthattak. Ilyen volt mindenekelőtt Szeged városa és részben tanyavilága, Rassay választókerülete; Veszprém, amely biztosan hozta be a Kossuth-párt jelöltjét; Debrecen, ahol Rassay és a demokraták is befolyással bírtak, vagy Miskolc, a demokraták egyik erőssége.

A liberális polgári ellenzék parlamenti képvisellete legerősebb 1922—1926 között volt. A további választásokon némileg csökkent mandátumaik száma, ami elsősorban azért motiválta a parlamenti viszonyokat, mert a Szociáldemo-

⁴¹ Kereskedő, iparos családból jön pl. Bródy, Darvas Gyula, Deutsch Mór, Fábíán Béla, Pakots József, Vázsonyi stb. A premontrieknél, piaristáknál, cisztereknél, benedekrendieknél vagy a budapesti evangélikus ill. református gimnáziumban tanul Baross, Bródy, Fábíán, Korein; Körmöczy stb. Ld. parlamenti almanachok és *György*: i. m.

⁴² OL BM res. 1933—7. sz. n. Újság, 1934. dec. 25. Ellenzék nélkül nincs parlamenti élet. — Tanulságos ilyen szempontból az 1922-es és 1939-es országos választások *fővárosi* eredményeinek összehasonlítása. 1922 a viszonylag legkedvezőbb év, 1939-et pedig már a faji törvények befolyásolják. 1922-ben a különböző liberális pártok Budapesten 73 938, 1939-ben Rassay és a demokraták 47 050 szavazatot kapnak, a Kossuth-párt Bajcsyval szövetségben pedig 7722 szavazatot szerez. Bp. Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Zsebkönyve 1924. 38 és 1939. 165.

⁴³ *Tarjányi Sándor*: Budapesti várospolitikai 1919—1944 (kézirat) részletesen tárgyalja Budapest környékét.

krata Párt mandátumai ennél nagyobb mértékben csökkentek s mert 1939-ben a Nyilas Párt lett a legnagyobb parlamenti ellenzéki párt. A 20-as években a parlament legerősebb ellenzéki blokkját a liberális pártok és a SzDP szövetsége alkotta; ez a szövetség azonban a 30-as években már nem funkcionált a régi módon.

Míg a parlamentben Rassay pártja volt népesebb, a főváros törvényhatóságában a Demokrata Párt — minden szervezeti válsága ellenére — megőrizte fölényét. A Kossuth-párt több cikluson át is kiszorult a parlamentből s a fővárosban is szinte csak képletes képviselője volt. A főváros közgyűlésében a liberális pártok az egész ellenforradalmi korszakon át a legnagyobb ellenzéki erőt képviselték.⁴⁴

A három legjelentősebb s a liberális ellenzék politikai irányzatait-árnyalatait is kifejező párt mellett léteztek még kisebb-nagyobb csoportosulások, pártszerű szervezetek, amelyeknek ténylegesen nem volt jelentőségük a politikai életben. Így Nagy György köztársasági pártja, amely a betiltás, majd vezetőjének halála után is tovább tevékenykedett Veér Imre ill. Rupert vezetésével.⁴⁵ Kifejezetten a budapesti községi politika néhány fős pártja volt a B. Virágh Géza vezette Dolgozó Polgárok Pártja. Ez tulajdonképpen az 1905-ben alakult VII. kerületi Függetlenségi és 48-as Pártkörből nőtt ki és a 20-as években a Demokratikus Blokk tagjaként működött. Emlegették még e pártot Kispolgárok Városi Pártjaként is. A 30-as évektől kezdve azonban már nem szerepelt.⁴⁶ Szilágyi Lajos Kispolgárok Országos Pártja laza szállal kapcsolódott a liberális ellenzékhez, valójában Szilágyi önállósulási törekvéseinek szolgált eszközül, s rövid fennállás után 1926-ban meg is szűnt, mivel vezére a kormánypárthoz csatlakozott.⁴⁷

A kispazda, függetlenségi, októbri politikusok ama felismeréséből következően, hogy a földkérdés a magyar társadalom központi problémája s mert 1922—1930 között nem volt Kispazdapárt, különböző módon kísérleteztek a kispazda érdekek, földosztó törekvések önálló képviselőjével. Így jött létre 1923-ban a néhány évig működő Földreform Szövetség, majd 1926-ban a Hegymegicsoport Rassaytól különválva próbált önállósulni.⁴⁸

A liberális pártok kezdettől tisztában voltak azzal, hogy pártjaiknak szükségük van egymás kölcsönös támogatására, az erők egyesítésének gondolata rendszeresen és különböző oldalról merült fel. Egységes liberális ellenzéki párt megalakulására azonban — személyi és bizonyos politikai ellentétek miatt — nem került sor. Nem tudták kihasználni azt a lehetőséget sem, amely Vázsonyi Vilmos 1926-os halála következtében kínálkozott. Az egységes liberális párt megteremtésének — a Demokrata Párt és Rassay pártja közötti ellentét túl — további akadálya volt az, hogy az októbriistákkal, majd a Kossuth-párttal Rassay nem

⁴⁴ A parlamentben 1922-ben több mint husz liberális képviselő kap mandátumot, 1939-re ez a szám — a pártok kívüli támogatókat is beszámítva — a tizet sem éri el. A fővárosban a liberális ellenzéki mandátumok aránya már 1920-ban is több mint 30 %, 1925-ben 31,2 %-ra megy fel, 1935-ben pedig még mindig 16,6 %. A fővárosban a háború alatt már nem tartottak választást.

⁴⁵ A pártot 1924-ben tiltották be: OL K. 428. 18. k. MTI jel. 1924. aug. 22. 5. kiad. Az Újság, 1924. aug. 23. Betiltották a köztársasági pártot.

⁴⁶ *György*: 313. Az Újság, 1924. máj. 1. A függetlenségi párt ünneplé Giessweint. — B. Virágh lapot is kiadott Független Budapest címmel.

⁴⁷ *György*: 292—293. Freissberger Alm. I. 211—212, Deák Alm. 329, Kun Alm. 281, Baján Alm. 398. Szilágyi 1933-ban már az Egységes Párt képviselője és Bihar vármegye főispánja: Újság, 1933. máj. 31. A politika hírei. Szept. 15. A politika hírei.

⁴⁸ A Földreform Szövetséghez tartozott többek között Hegymegi Kiss, Létay Ernő, Lakó Imre, Szakács Andor, Rákóczy Ferenc, Szilágyi. Újság, 1926. jan. 13. Felbomlott a demokratikus pártszövetség. *Nagy*: 181, 187.

kivánt együttműködni, a Demokrata Párt a 20-as évek második felében szintén eltávolodott tőlük, s végül maga a Kossuth-párt sem kivánt szorosabb szervezeti kapcsolatot, főleg Rassayval.

Ennek ellenére lazább szervezeti együttműködés, politikai szövetség szükségyszerűen kialakult a liberális pártok között. A 20-as évek első felében — a dualista tradíciók folytatásaként, a rendszer liberalizálásának koncepciója alapján — liberális vagy demokratikus ellenzéki blokkban folytattak nagyobb szabású politikai akciókat Bethlen kormánya ellen. 1924-től kezdve azonban Rassay nem csatlakozott a blokkokhoz, szövetségeseit más irányban kereste, nem mondott le vezéri ambíciójáról. A 20-as évek második felétől fellazult a liberális pártok együttműködése, blokkok többé nem jöttek létre, noha a fővárosban s számos országos horderejű kérdésben (pl. faji törvények) közösen léptek fel.⁴⁹

Az ellenzéki pártok együttműködése szorosan kapcsolódott a szövetségesek problémájához. A Szociáldemokrata Párt volt az, amellyel legkorábban s a legtartósabb együttműködés jött létre, noha az nem volt zavartalan. A Szociáldemokrata Párt és a liberális polgári pártok szövetsége olyan közös célon alapult, amely az érintett pártokon túl általános társadalmi érdeket szolgált: a politikai szabadságjogok kiterjesztése, a rendszer liberalizálása a 20-as években, a fasizmus, náciizmus, a nyilas-nemzetiszocialista törekvések elleni harc a 30-as, 40-es években.

A liberális pártok és a Szociáldemokrata Párt kapcsolata a 20-as évek első felében volt a legszorosabb, s ekkor a szociáldemokraták legerősebb polgári szövetsége a Demokrata Párt volt. A 30-as, 40-es években, amikor új politikai erők és új szövetségi lehetőségek jelennek meg a politikai életben, amikor a liberális polgári ellenzék már mindenekelőtt Rassay reprezentálja, érthetően fellazul illetve átalakul a szociáldemokrata vezetők és a liberális politikusok együttműködése. A liberális pártok és politikusok, noha kezdettől fogva számos fenn tartással szövetkeztek a Szociáldemokrata Párttal, mert az számukra a Tanácsköztársaság kormányzópártja, a szocializmus pártja, a sztrájkoló-tüntető szervezett munkásság pártja maradt, a 30-as—40-es években, amikor igen nagy belpolitikai nyomás nehezedett a szociáldemokrata mozgalomra, annak védelmére és támogatására egységesen kiálltak. Igaz, hogy indítékuk és céljuk a hazai szociáldemokrata mozgalom mérsékelt irányzatának erősítése volt a forradalmi baloldallal szemben.⁵⁰

A 20-as évek elején átmeneti szövetségest jelentett a liberális pártok és részben a Szociáldemokrata Párt számára is Giesswein Sándor keresztényszocialista mozgalma. Ebben egyrészt egy régi, dualista hagyomány élt tovább, másrészt megkönnyítette az együttműködést Giesswein liberális mentalitása, politikai tisztessége, valamint határozott szociális programja és szembenállása a szélsőjobboldallal. Ezt a kispolgári és munkásrétegeket szociális és liberális politikai programmal szervező keresztény mozgalmat azonban politikailag lehetetlenné

⁴⁹ Az első blokk-kísérlet 1919 őszén történt, ezt követte a Polgárok és Munkások Szövetsége 1920-ban, majd 1922—1923-ban a liberális blokk, 1925—1926-ban a Demokratikus Ellenzéki Szövetség, amely e műfajban az utolsó volt. A választási szövetségek is inkább a 20-as évekre voltak jellemzőek.

⁵⁰ Politzer Gusztáv pl., aki 1900-tól volt tagja a Demokrata Pártnak, 1912-től a főváros törvényhatósági bizottságának, azért lépett ki a pártból 1925-ben és csatlakozott a kormánypárthoz, mert nem helyeselte a SzDP-tal való együttműködést (*György*: 258). A liberálisok kiálltak a SzDP mellett pl., amikor a nyilasok a párt betiltását követelték: *Esti Kurir*, 1941. jún. 26. A kérlelhetetlenek.

tette a kormányzat s a magas klérus. Giesswein 1923-ban bekövetkezett halála után így objektív és szubjektív okok egyaránt közrejátszottak abban, hogy a liberális ellenzék és a keresztényszocialis mozgalom kapcsolata megszakadt. A keresztény ellenzékkel csak esetlegesen, egyes kérdések kapcsán működtek együtt.⁵¹

A liberális pártokon messze túlmenő következménye volt annak, hogy nem sikerült létrehozni a városi és falusi kispolgári-polgári rétegek politikai pártjainak szövetségét. Vázsonyi Demokrata Pártja ugyan csak 1919 őszén, Rassay pártja azonban a 20-as években is többször próbálkozott a kisgazdák megnyerésével, ellenzékbe vonásával, a liberálisok mellé állításával. Ezek a megújuló kísérletek azonban sorra fiaskóval végződtek, mert Nagyatádi, majd a maradék kisgazdák nem vállalták sem az ellenzékiiséget, sem a liberális pártokkal való szövetséget. Ehhez Rassay pártja sem volt elég vonzó számukra, noha abban a földreform, a birtokos parasztság érdekei képviselőjéhez jutottak, de egy, a kisgazdákénál szélesebb, általános kispolgári demokrácia programjának keretében. Vázsonyi pártja még kevésbé kínálkozott elfogadható partnernek Nagyatádiék számára.⁵²

Sajátos módon alakult a liberális ellenzék és a legitimisták kapcsolata. Vázsonyi révén a Demokrata Párt a 20-as évek elején határozott legitimista álláspontot foglalt el, a királypuccsok azonban lejáraták a legitimista felfogást. A liberális pártok többsége kifejezetten szabad királyválasztó vagy köztársaságpárti volt. Rassay gyors politikai felemelkedése is ennek volt köszönhető 1921-ben. Vázsonyi János a 30-as években már nem követte apja politikáját. A Hitler hatalomrajutása és az Anschluss közötti években azonban az egykor hangos szabad királyválasztó Rassay az, aki szoros együttműködésre lép a legitimistákkal (Sigray, Grieger, Apponyi), mert úgy véli, Ausztria és Magyarország — akár legitimista alapon — történő összekapcsolása a náci törekvéseknek útját állhatja, erősítheti Közép-Európában a demokrácia erőit. Ezt a koncepciót a Demokrata Párt és a Cobden Szövetség is támogatta, noha gyakorlatilag nem ment olyan messzire, mint Rassay.⁵³

A liberális polgári pártok a kispolgári, polgári, polgári-értelmiségi rétegek-re, mint bázisra támaszkodva nemcsak azok érdekeit képviselték, funkciójuk egyben a kereskedelmi tőke, általában véve a fináncőke sajátos érdekeinek kifejezése is volt. A fináncőke a hatalmi szövetség részeseként az ellenforradalmi rendszer idején arra törekedett, hogy politikai súlyát megnövelje mind a nagybirtokkal, mind a szélsőjobboldali középrétegekkel szemben. A liberális pártok megfogalmazhatták, népszerűsíthették a fináncőke sajátos igényeit, elsősorban politikai téren, és kiszélesíthették társadalmi kapcsolatait, amelyek az ellenforradalom hatalomrajutása után jóval szűkebbek voltak, mint a r. kat. egyház, a klérus támogatását élvező nagybirtoké vagy a középrétegekkel és a parasztsággal is széleskörűen összekapcsolt ultraké.

⁵¹ Giesswein Sándorra és a keresztényszocialista mozgalomra legújabbán: *Gergely Jenő*: A keresztényszocialista mozgalom Magyarországon 1900—1923. Kandidátusi disszertáció.

⁵² Az Újság, 1919. okt. 3. Miért nem alakult meg eddig a Blok. Okt. 5. Rovás. 1922. febr. 26. Zalaiak békeltetik Nagyatádit és Rassayt.

⁵³ Vázsonyi Vilmos legitimizmusa közismert. A 30-as évek új tartalmú legitimizmusára: OL BM res. VII. 1933-7-2350, 1933-7-2029. Újság, 1935. ápr. 5. Napirend. Dec. 6. Rassay a legitimizmusról.

Szervezeti élet, társadalmi kapcsolatok

Noha a liberális polgári pártok klubszerű szervezetek voltak, mégis viszonylag szoros és állandó keretek közé fogták a társadalmi bázisukat alkotó rétegeket; szervezett tömegpárttá azonban nem tudtak és nem is akartak válni. Az az orgánizmus, amit kiépítettek, a századfordulós állapotokhoz mérten mégis jelentős előrehaladást jelentett.

A kor gyakorlatának megfelelően a liberális pártok is lényegében véve kettős szervezettel rendelkeztek: országos és községi pártok is voltak egyidejűleg. A községi párt gyakorlatilag nem jelentett mást, mint az országos párt budapesti szervezetét. Ez utóbbi természetesen kiemelkedő jelentőségű volt számukra, hiszen a fővároson túl és kívül lehetőségeik nagyon korlátozottak voltak.

A liberális pártok sematikus szervezeti felépítése a következő volt: országos pártközpont és párthelyiség; e mellett külön budapesti szervezeti központ; ezeknek alárendelt vidéki pártszervezetek ill. kerületi szervezetek, amelyeket gyakran neveztek kluboknak vagy köröknek. Minden szervezet élén tisztikar állt elnökkel, titkárral, pénztárossal stb. A párt napi politikáját, taktikáját egy szűk kör határozta meg: a pártvezér és közvetlen környezete, amely a parlamenti képviselők és a fővárosi városatyák egy részéből formálódott. Nagy befolyása és súlya volt a pártok fővárosi (törvényhatósági bizottsági) vezetőjének. A pártok országos vagy fővárosi vezetésében személyi változás csak egészen rendkívüli, ritka esetekben (haláleset, pártfuzió, parlamenti mandátum elvesztése) történt.

A Demokrata Párt országos központja a Teréz körút 7. sz. alatti Központi Demokrata Kör volt. A fővárosi, a községi politikai életet az Erzsébetvárosi Demokrata Körből irányították, innen szervezték a kerületi pártszervezeteket. Ezek közül a legtekintélyesebb az Erzsébet-, a Teréz- és a Lipót-városban működött.⁵⁴

Rassayék első központi klubja a Gresham-palota III. emeletét bérelte, majd később a Royal Szálló első emeletén voltak a helyiségeik, de a szavazók természetesen a kerületi szabadelvű klubokban találkoztak leginkább. Az országos központban szervezték és fogták össze a budapesti kerületi szervezeteket is, ezeknek nem volt helyileg is elkülönített központjuk. Kerületi szervezetek jelentősen voltak az I., II., III., a IX., a X. kerületben.⁵⁵

A Kossuth-párt szervezeti keretei jóval szerényebbek voltak. A Mária Valéria utcai, majd Jókai tér 6. sz. alatti párthelyiségen kívül rendszeresen működő kerületi otthonai alig voltak, viszont vidéken több Kossuth kör is működött.⁵⁶

A pártélet viszonylag szervezett volt. A központi párthelyiségekben rendszeresen tartottak ügyeletet, amikor a pártvezetőket bárki felkereshette. Általában itt tartották a jelentősebb politikai tanácskozásokat is, bár ezekre igen gyakran magánlakásokban került sor.

A politikai-pártélet legfontosabb formája a politikai gyűlés volt. Ennek többnyire ún. politikai vacsora adott keretet (Rassayék például a 20-as és 30-as évek fordulóján minden hétfőn este rendeztek politikai vacsorát). Ezekben a köz-

⁵⁴ Vázsonyi I. 475—476. OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. Újság, 1934. dec. 25. Ellenzék nélküli parlamenti élet.

⁵⁵ Az Újság, 1922. jan. 10. Pártklub avatás. OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. Újság, 1932. aug. 11. Javarészt üresek a politikai klubok.

⁵⁶ OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. Az Est, 1921. jún. 7. A Kossuth-pártkör alakuló ülése. *Erdei*: 144, 154, 203.

ponti politikai vacsorákon gyakran több száz fő, a legaktívabb kerületi és vidéki pártvezetők, párttagok hallgatták meg a képviselőket, a városatyákat.

Ugyancsak rendszeresen tartottak politikai vacsorákat a kerületekben is, amelyeken a képviselők és városatyák is résztvettek. Ezeket a politikai vacsorákat annál könnyebben lehetett megszervezni, mivel többnyire egy-egy kávéház különtermében zajlottak a pártösszejövetelek. A demokraták a Stefániában, az Elevátorban, Rassayék a Posch vendéglőben, a Hadik kávéházban, a Phliadelpiában, a Corvinban stb. jöttek össze.⁵⁷

A kávéház nemcsak az irodalmi-művészeti, de az ellenzéki politikai élet szempontjából is rendkívül fontos intézmény és sajátos kerete a politizálásnak. A demokrata vagy szabadelvű kör, a kávéházi liberális asztaltársaság kezdettől fogva az úri és nemzeti kaszinókkal való szembe fordulást, egyben az onnan való kizártságot, az egész szervezeti-politikai élet polgári jellegét hangsúlyozta. A 20-as években is fontos formája volt ez olyan betiltott szervezetek életbentartásának, mint a szabadkőművesség, a Köztársasági Párt. A 30-as és 40-es években a főleg budapesti kávéházi asztaltársaságok az antifasiszta meggyőződés fenntartásában és erősítésében, a „csendes ellenállásban” nem lebecsülendő szerepet játszottak.⁵⁸

A fentebb említett politikai vacsorákra legsűrűbben a választások előtt vagy nagyobb politikai akciók idején került sor, de csenedesebb időszakokban is rendszeres időközönként megtartották őket. A parlamenti képviselők rendszeresen tartottak beszámoló gyűléseket, választások előtt pedig kulminált az aktivitás.

A 30-as évek új módszerei és formái a liberális pártokat sem hagyták érintetlenül. Ekkor jön „divatba” olyan tömeggyűlések szervezése, amelyeket már a Vigadóban tartanak, s ahová szervezetten, jelvényekkel vonulnak fel a liberális pártok hívei.⁵⁹

A liberális pártok tagságának-szavazóinak összetartására, szervezeti (társadalmi-társasági) életére azonban nemcsak a kifejezetten politikai jellegű gyűlések szolgáltak. A klubokban, körökben gyakran tartottak szak- és népszerűsítő előadásokat gazdasági, szociális, kulturális kérdésekről. Az előadókat nem egyszer a régi Társadalomtudományi Társaság gárdája adta. A 30-as évektől kezdve különösen gyakran szerveztek irodalmi-művészeti estétet, amelyeken progresszív művészek léptek fel.⁶⁰

A liberális polgári pártok kezdettől fogva küzdöttek az utánpótlás nehézségeivel, s ez nemcsak politikai, hanem generációs probléma is volt. Az ellenzéki pártok támogatását liberális alapon a polgári-kispolgári rétegek meghatározott csoportja vállalta, ebből is jórészt az a generáció, amely már teljesen felnőtt fejjel élte át az első világháborút, a forradalmakat. A párttagság, akárcsak a pártok

⁵⁷ Az Újság, 1924. márc. 23. A politika kistükre. Esti Kurir, 1931. nov. 13. A kerületi klubok élete. *Kellér Andor*: Tökász. Bp. 1964. 363, *Boross Elemér*: Velük voltam. Bp. 1969. 249, *Fodor József*: Felkavart világ — Emlékek a hőskorból. Bp. 1972. 36, 39, *Féja Géza*: Lázadó alkonyat. Bp. 1970. 150, *Benedek* 565.

⁵⁸ *Palatinus*: A szabadkőművesek Magyarországon 242, 244, *Benedek*: 563. Új Magyar Köz-ponti Levéltár (a továbbiakban UMKL) 626. 4. doboz iratai.

⁵⁹ Újság, 1930. okt. 12. „Bethlen kabinetjét az ország legelső szakembereiből alakuló kormánynak kell felváltania.” Okt. 14. Tízezer választópolgár vett részt a nemzeti demokrata párt vigadói demonstrációján.

⁶⁰ Újság, 1933. márc. 17. A politika hírei. Okt. 24. A politika hírei. Esti Kurir, 1933. márc. 18. A Budai Szabadelvű Párt. *Sós*: 204, *Nagy*: 233, 239.

reprezentánsai, a 40-es, méginkább az 50-es éveikben jártak. Legkorábban a Demokrata Párt kezdett azzal próbálkozni, hogy a fiatalabb nemzedéket megnyerje a liberalizmus eszmevilágának, s így már a 20-as évek első felében létrehozta az ifjú demokraták szervezetét. 1922 tavaszán a Központi Demokrata Körben indították útjára ezt a fiatal ügyvédek, orvosok, kereskedők, magántisztviselők megnyerésére létrehozott szervezetet. A nagyobb hatékonyság érdekében Az Újság c. lap vasárnaponként az ifjú demokraták részére Az Út címmel mellékletet jelentetett meg Márai Sándor szerkesztésében.⁶¹

Ugyanakkor női szervezetet is létrehoztak, mivel akkoriban a pártpolitikai életben — kevés kivételtől eltekintve — a nők általában nem vettek részt. Az emancipáció általános célkitűzése jegyében a liberális pártok közül elsősorban a Demokrata Párt tett sokat a kispolgári, polgári asszonyoknak a politikai életbe való gyakorlati bevonásáért. A főváros közgyűlésében, ha rövid ideig is, de volt demokrata női képviselő.⁶² Később Rassayék is külön szervezeteket hoztak létre a fiatalabb generációk részére, s különösen agilisán igyekezett szervezni őket az 1931-ben Fábián Béla vezetésével alakult Független Nemzeti Demokrata Párt.⁶³

A társadalmi kapcsolatok és hatékonyság szempontjából rendkívüli jelentősége volt a liberális ellenzék számára a sajtónak. Az újság, amely elvileg mindenkihez eljutott és kispolgári rétegek számára mindig megfizethető volt, a politikai agitáció olyan eszköze volt, amellyel az ellenzék jól is bánt. Annak ellenére, hogy a liberális polgári sajtó üzleti vállalkozás volt, az általános információ-szolgáltatásban, a politikai orientálásban, mi több, az irodalmi és művészi izlés formálásában is figyelemre méltó szerepet játszott.

Egy-egy liberális lap szerkesztősége többet jelentett, mint pusztán munkahelyet, politikai centrum is volt, egyben megélhetési vagy publikálási lehetőség azok számára, akik politikai okok miatt más kiadóknál, szerkesztőségeknél nem kaphattak állást. Az újság a liberális ellenzék kapcsolatát nemcsak saját szavazóival, párhíveivel tartotta nap mint nap elevenen, hanem kiterjesztette politikai befolyását szélesebb polgári rétegek körére is.⁶⁴

Rendkívül nagy jelentőségű volt az ellenzék szempontjából, hogy a szabadkőművesség és a polgári radikálisok lapját, a Világot sikerült átmenteni az ellenforradalom hatalomrajutása után is. A Világnak igen kiterjedt kapcsolata volt a liberális ellenzéki pártokkal. Nemcsak a Kossuth-párttal volt érintkezése Vámbéry és mások révén, Feleký Géza szerkesztő a Demokrata Párt tagja volt s mint ilyen a főváros közgyűlésének is tagja; akárcsak Kabakovits Endre, a lap jogi

⁶¹ Az Újság, 1922. márc. 3. Ifjú demokraták. Újság, 1932. márc. 2. Rovás.

⁶² Sós: 204. Dr. Szentirmay Imréné sz. Endreffy Vilma, egy lutheránus pap leánya, a Veres Pálné gimnázium tanárnője 1922-ben a Demokrata Párt országgyűlési képviselőjelöltje, 1925-ben a főváros közgyűlésének tagja; 1930-ban már Kozma pártjában szerepel. *György*: 289.

⁶³ Rassayékra az első adatot 1933-ban találtam (Esti Kurir, 1933. márc. 17.), Fábián pártjának élénkebb szervezkedésére és az előzményekre: Újság, 1933. márc. 12. A politika hírei. Okt. 24. A politika hírei.

⁶⁴ Az Újság (1925-től Újság) Gajári Ödön alapítása, felelős szerkesztő évtizedeken át Kóbor Tamás és Ágai Béla. A 20-as években Az Est és a Pesti Napló mellett a liberális polgári körök legnépszerűbb lapja. Munkatársi gárdájához tartoztak: Szomory Emil, Pünkösti Andor, Márai Sándor, Goda Gábor, Várnai Zseni, Laczkó Géza, Szép Ernő, Török Sándor, Babay József, Kassák Lajos, Ruffy Péter, Erdélyi József, Fodor József, Bálint György, Nagy Endre, Ignóty, Németh Andor, Elek Artúr, Hans Haabe, Tamás Aladár stb. (Sós: 227–228, 231, *Kellér Andor*: Író a toronyban. Bp. 1964. 197, 269). A Demokrata Párt 1924-ben A Polgár címmel indított rövidéletű önálló lapot, felelős szerkesztője Hajdu Marcell. Az Esti Kurirt Rassay alapította 1923. szept. 16-án. Szerkesztői Boros László, Fodor Oszkár. Szerzői gárdája: Pakots József, Fenyő Miksa, Balkányi Kálmán, Lovász Márton, Apponyi György, Dinnyés Lajos stb.

munkatársa, aki viszont Rassay párthíveként vett részt a városházi politikában.⁶⁵

A Világ betiltása után sikerült megvenni a Magyar Hírlapot és megindítani a Századunk c. társadalomtudományi folyóiratot, amely az anyagi lehetőség szerint évi 8—10 alkalommal jelent meg. Ez a folyóirat Jászi körének gondolatvilágát képviselte, rendszeresen közölte Jászi írásait, messzemenően érvényesítette elképzeléseit; a polgári radikálisok, a Társadalomtudományi Társaság, a Húszadik Század vonalát vitte tovább.⁶⁶

A lapok fenntartásához természetesen nem volt elégséges az előfizetési díj s még csak a hirdetések sem, ugyanúgy, mint ahogyan a liberális pártok fenntartását nem biztosíthatták tagjaik „tagdíjai” illetve az alkalmanként (választási jelölésnél stb.) kötelezően megkövetelt, jelentős hozzájárulások a választási kiadásokhoz. A pártok anyagi támogatására is jórészt a sajtóval kapcsolatban találunk utalásokat, nyomokat.⁶⁷

A pártok és a sajtó mellett egy sor társadalmi szervezet, egyesület, szakmai és sportegylet, kávéházi asztaltársaság kínált még lehetőséget a liberális polgári ellenzék eszméinek népszerűsítésére és befolyásának érvényesítésére. E mellett a szerteágazó személyi összeköttetések, rokoni és baráti szálak sem mellőzhetőek, ha a társadalmi kapcsolatokat és befolyást a maguk teljességében akarjuk számbavenni. Mindezt azonban jórészt csak illusztrálni tudom, márcsak terjedelmi okok miatt is.

Mindenekelőtt a liberális polgári ellenzék és a szabadkőművesség kapcsolatát kell kiemelni, noha 1920 májusától a páholyéletet a belügyminiszter betiltotta. A szabadkőművesség azonban az ellenforradalom viszonyai között is működött, kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett és egyáltalán nem szakadt meg az a szoros szál sem, amely a polgári értelmiségi rétegek liberális csoportjaihoz, azok pártjaihoz fűzte. A tradícióknak megfelelően főleg a Demokrata Párt tagjai voltak szabadkőművesek, de a Kossuth-párt és Rassay pártja soraiban is ott találjuk őket. A polgári ellenzék parlamenti képviselőinek valamint a főváros törvényhatósági bizottságában jelenlevő tagjainak mintegy fele 1919 után is régi szabadkőműves vagy esetleg éppen ez időben kerül közel a szabadkőművességhez.

E mellett a lapszerkesztőségeket, kiadóhivatalokat, ipari és pénzügyi köröket, a szellemi és művészeti élet sok jeles alakját fűzte össze a szabadkőművesség és a liberális eszme kör, mégha ez nem is mindig politikai pártkeretek között öltött testet. A szabadkőműves kapcsolatok a liberális politika számára érintkezési pontokat teremtettek a francia polgári liberális, demokratikus körökkel, de a kisantant politikusokkal is.⁶⁸

⁶⁵ A polgári ellenzék legbaloldali lapja a Világ volt, Purjesz Lajos szerkesztésében. Supka, Csécsy, Zsolt Béla és mások írásai mellett rendszeresen közölte Jászi cikkeit is. *L. Nagy*: Jászi és a hazai polgári radikálisok 640—641.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ OL Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ir. 109. cs. Okmánytár. Z-41-3010. g/1. Z-41-668-4235/XXX-5-2. Uo. Goldberger S. és Fiai rt. ügyvezető igazgató ir. Sajtóügyek. Uo. Chorin Ferenc ir. Z-248-9-211. Z-248-9-212. OL Kozma ir. 4. cs. Adatgyűjt. 1934. I. 62. 1. Főv. Lvt. Polgm. eln. biz. 1930—68. 1932—7, 1933—10.

⁶⁸ Részletesebben: *L. Nagy Zsuzsa*: A szabadkőműves mozgalom a két világháború között. Századok, 1973. 2. sz. UMKL 626 iratai. Illusztrációként említtek csupán néhány nevet, amelyek azonban jól megvilágítják a fentebb jelzett összefüggéseket, kapcsolatokat is. Szabadkőműves volt Ágoston Emil, a Kíspesti Textilgyár vezérigazgatója, Ágoston Mihály, a Magyar Általános Takarékpénztár igazgatója, Aschner Lipót, az Egyesült Ízzó vezérigazgatója, Boros László újság-

A liberálisok adtak karaktert a Cobden Szövetségnek, amely „a magyar szabadkereskedelem híveinek egyesülete”-ként 1922-ben alakult. A Cobden Szövetség első elnöke Fischer Ödön, a Fischer Simon és Társai selyemáruház társtulajdonosa, az OMKE alelnöke, a londoni Cobden Club tiszteletbeli tagja, egyben a Világ cikkírója, Jászi körének tagja, a szabadkőművesség egyik jelentős figurája, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a Világ az ellenforradalmi rendszer idején is, legalábbis 1926-ig, megjelenhetett. 1926-tól ő lett a Magyar Hírlap Rt. elnöke.⁶⁹

Főleg Kossuth-párti, októbriista, polgári radikális és szociáldemokrata politikusok gyűjtőhelye volt a Magyar Fabianus Társaság, amelyet 1929-ben angol minta nyomán szerveztek. Vámbéry, Kernstok Károly, Nagy Vince, Fenyvessy László, Braun Róbert és mások ebben a szervezetben a Társadalomtudományi Társaságot szerették volna feltámasztani.⁷⁰ A Kossuth-párttal, a szabadkőművességgel és a párizsi Emberi Jogok Ligája magyar tagozatával tartott szoros kapcsolatot a Feministák Egyesülete, amelyet Vámbéry Melanie vezetett.⁷¹ A függetlenségi, köztársasági gondolat jegyében fogant, de a liberális pártok politikai vonalától később elkanyarodott az a Habsburgellenes Liga, amelyet P. Ábrahám Dezső hozott létre s amelyben jelentős szerepet játszott Dömötör Mihály, Nagy Vince, Bencsik Zoltán is.⁷² Liberális politikusokat nagy számban találni a Rotary Clubokban, amelyeknek irányításában a 30-as évek végéig jelentős szerepet játszottak.⁷³

A szabadkőműves indíttatású s a francia biztonsági politikához kapcsolódó pán-Európa mozgalom magyar csoportja a liberális ellenzék prominens képviselői mellett, akik ezt megszervezték Magyarországon, megnyert olyan kiválóságokat is, mint Bartók Béla, Mórnicz Zsigmond. A mozgalom hazai irányítója és nemzetközi fórumokon képviselője Rainprecht Antal Kossuth-párti politikus, országgyűlési képviselő.⁷⁴

fró, az Esti Kurir szerkesztője, budai Goldberger Arnold, Dálnoki Kováts Jenő, az Országos Ipartestület igazgatója, Feleky Géza, a Világ szerkesztője, Fleissig Sándor, az Angol Magyar Bank igazgatója, Guttmann Lajos, Kemény György, a Magyar Asphalt Rt. cégvezetője, Magyar Bertalan, a Magyar Konfekció Művek elnöke, Pfeifer Ignác, akit 1920 után az Egyesült Izzó alkalmazott, Somló Béla, a Magyar Általános Hitelbank igazgatója, Varró Imre, a Századunk szerkesztője, Vida Jenő, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. vezérigazgatója, csepeli Weisz Alfonz, Zsolt Béla újságíró, Vázsonyi Vilmos, Csécsy Imre, Madzsar József, Purjesz Lajos, Vámbéry Rusztem és így tovább.

⁶⁹ György: 130—131. Az idézet a 131. lapon.

⁷⁰ Rupert Rezső, Vikár Béla, Hébelt Ede, Rassay Károly is tagok voltak. Jászi Papers. Columbia University. Butler Library. Special Collection. Vámos Henrik levele Jászihoz 1929. márc. 22-én. Negyedszázados harc. Szerk. Szabó Ágnes, Vértes Róbert. Bp. 1974. 277. OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n.

⁷¹ OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. BM res. VII. 1936-7-9333, 1938-7. sz. n. I.

⁷² OL BM res. 1933. 7. sz. n. A belügy az állandóan szemeltartandó szervezetek közé sorolta.

⁷³ Jellemző nevek: Balkányi Kálmán, Fenyő Miksa, Harrer Ferenc, Knob Sándor, Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Vészi József, Rassay, Szent-Györgyi Albert, a Magyar Pamutipar, a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű, a Stühmer, a Törley stb. cégek tulajdonosai ill. vezetői. *Palatinus József: A szabadkőművesség bűnei. I—III.* Bp. 1920—1939. III. 77. s. köv.

⁷⁴ A pán-Európa gondolatra: *L. Nagy: A szabadkőműves mozgalom 361—362, 365—366. Kövecs Emma: Coudenhove-Kalergi Páneurópa koncepciójának bírálatához. Acta Universitatis Debreceniensis. Series historica XVII/VII. 1973. — Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931—1936. Bp. 1969. 46—51, Jacques de Launay: Histoire contemporaine de la diplomatie secrète 1914—1945. Lausanne. 1965 193—196. Wiener Freimaurer Zeitung, 1925. 7—8. sz. 1. s. köv. Rainprecht: Baján Alm. 359—360, Nagy: 186. A pán-Európa mozgalom magyar szervezetéhez*

A liberális kispolgári, polgári szervezkedés megindulásának kezdeti idejére megy vissza, hogy e rétegek politikai képviselői a különböző szakmai szervezetek, egyesületek létrehozását szorgalmazták, majd a forradalmak után is megtartották ottani vezető pozíciójuk egy részét. Ilyen módon ezekben nemcsak a liberális ellenzék nézeteit lehetett kifejezésre juttatni, de az ellenzék tekintélye is növekedett e szervezetek liberális tisztségviselői révén.

A liberális politikusokat mindenekelőtt a különböző kereskedő és iparos egyesületekben, azok vezető tisztségeiben találjuk nagyobb arányban.⁷⁵ Határozottan jellegzetes, hogy a Demokrata Párt egyik oszlopos tagja, a szervezője majd elnöke a Magyar Gabona és Terménybizományosok Egyesületének.⁷⁶ A liberális pártok társadalmi bázisának megfelelően az ügyvédek, orvosok, magántisztviselők szervezeteiben is van súlyuk és befolyásuk liberális politikusoknak.⁷⁷ A bázissal összefüggő társadalmi kapcsolatok határát azonban több tényező is mutatja. Így az, hogy a Művezetők Országos Szövetségének kerületi szervezetében is jelentős szerepet játszik demokrata párttag, de ennél alacsonyabb társadalmi szférába már nem tudnak s nem is akarnak behatolni.⁷⁹ Egyedi volta ellenére is érdekes a Homoki Szöllősgazdák Országos Egyesülete, amely egy szegedi liberális ügyvéd kezdeményezésére alakult.⁷⁹ Nem hagyható említés nélkül az sem, hogy a liberális városatyák és képviselők a magyar sportéletben és sportegyesületekben is bizonyos szerephez jutottak. Ezek a sportágak és egyesületek azonban a kapcsolatot nem viszik túl a kispolgárság, polgárság, értelmiség körén.⁸⁰

tartozott: Auer Pál, Balkányi Kálmán, Baumgarten Nándor, Beck Lajos, Éber Antal, Erődi-Harrach Béla, Erényi Ferenc, Görgey István, Gratz Gusztáv, Györki Imre, Halasi-Fischer Ödön; Hantos Elemér, br. Haupt-Buckenrode István, Hegedűs Lóránt, Horváth Zoltán, Huska Vilmos, Hegyemegi Kiss, Létay Ernő, Lukács György, Marczali Henrik, Nagy Ernő, Nagy Vince, Pakots József, Rassay Károly, Rupert Rezső, Sándor Pál, Vámbéry Rusztem, Vészi József stb. Napló, 1922—1927. XLIV. 421—426.

⁷⁵ Bokros Béla a Lágymányos-Kelenföldi Iparosok és Kereskedők Takarékegyesületének ügyvezető elnöke, az Iparosok és Kereskedők Takarékegyesületének ügyvezető elnöke, az Iparosok és Kereskedők Körének titkára; Deutsch Mór péktulajdonos, a Sütők Iparegyesületének elnöke; Hoffmann Mihály, a Fűszerkereskedők Országos Egyesületének ügyvezető elnöke; Huska Vilmos, a Miskolci Iparos Egyesület elnöke; Kivovits Károly két fodrász szalon tulajdonosa, a Fodrázmesterek Szövetségének alapítója és elnöke; Latinák Jenő mérnök és szerszámgyár tulajdonos, a Magyar Kézműiparosok és Kereskedők Országos Szövetségének elnöke; Ledermann Mór nagykereskedő, az Országos Kereskedő és Iparos Szövetség egyik alapítója és elnöke; Magyar Miklós, többek között az Újságüzem Rt. egyik tulajdonosa, a Kisiparosok és Kiskereskedők Országos Szövetségének elnöke; Vitéz Aladár szabóműhely tulajdonos, a Férfiszabó Munkaadók Egyesületének, a Józsefvárosi Kereskedők és Iparosok Szövetségének elnöke; Vörösváry Miklós ügyvéd az Óbudai Kereskedők és Iparosok Egyesületének alapítója és egyik vezetője. Ld.: *György*: i. m. és id. parlamenti almanachok.

⁷⁶ Nagy (Grosz) Andor gabonakereskedő, bankár és tőzsdebizományos. *György*: 227—228, 339.

⁷⁷ Baracs Marcell a budapesti ügyvédi kamara elnökhelyettese, Bródy Ernő, Kiss Sándor választmányi tagok ugyanott. Halász Manó a Magántisztviselők Országos Szövetségének egyik alapítója és tisztségviselője. Kormöczy Zoltán különböző tisztségeket tölt be a Budapesti Fogorvosok Egyesületében, a Budapesti Orvosok Szövetségében. Ld.: *György*: i. m.

⁷⁸ Milkovits Vazul gyári üzemvezető, demokrata párti városatyja, a Művezetők Országos Szövetsége I. kerületi szervezetének elnöke. *György*: 222, 338.

⁷⁹ Gerle Imre ügyvéd Szeged határában 100 hold szőlőt birtokolt, s az egyesületnek elnöke volt, Rassay táborához tartozott. Deák Alm. 488.

⁸⁰ Elsősorban a vívőszövetségben találunk liberális politikusokat. Hajdu Marcell ügyvéd a Magyar Vívószövetség egyik alapítója, évekig ügyvezető alelnöke; ő vezeti az 1912-es stockholmi olimpián résztvevő magyar csapatot; Klein Elek földbirtokos, majd nagybérlet, többek között a Tisza geszti uradalma kezelésére létrejött r. t. vezetője, a Demokrata Párt oszlopos tagja, a Vívó és

Az ellenforradalmi korszakot átfogó széles és alapos társadalomtörténeti kutatások után adhatunk majd csak statisztikailag, számszerűleg megalapozottabb és részletesebb képet a liberális polgári pártok tagságáról, társadalmi bázisáról és befolyásáról. Eddigi ismereteink birtokában is világos azonban, hogy a liberális polgári ellenzék a magyar társadalomban szélesebb és többretű kapcsolatokkal rendelkezett, mint ami országos pártpolitikai súlyából következett volna. Szélesebb és többretű kapcsolatok nem feltétlenül tömeges kapcsolatokat jelentenek, hanem annak megállapítását, hogy a liberális polgári pártok, ilyenformán a polgári liberális, demokratikus eszmekör bázisa nem szűkölt le csupán és kizárólagosan a fővárosra vagy a kispolgárság-polgárság egy meghatározott rétegére. Mindez nem mond ellent annak, hogy a magyar társadalomban a liberális pártok és a polgári liberális, demokratikus eszmekör támogatóinak és vállalóinak köre egészében véve mégis korlátozott és gyenge volt.

Athletikai Club elnöke; Pósta Sándor orvos, vívóvilágbajnok és az 1924-es olimpia győztese; Rácz Vilmos nemcsak uszó és futó, valamint főiskolai birkozóbajnok volt, hanem a BEAC elnöke is.
György: i. m.